

ÉVFORDULÓK

„Alba Regia él és ünnepel”

Az 1938-as Szent István-év Székesfehérváron

Székesfehérvárt Szent István király halálának 900. évfordulója tiszteletére céltudatosan fejlesztették, az ünnepséget gondosan előkészítették, s a fejlődést az 1938-as ünnepi év méltó kezeiben országnak-világnak bemutatták. Ennek a nagy munkának kiváló munkásai és vezetői teremték. Amint azt Hóman Bálint miniszter, Székesfehérvár országgyűlési képviselője az ünnepi év 1938. január 17-ei megnyitásokor kifejtette, az ünnepségek szervezői a Szent István-i állameszme kisugárzásának tekintették Székesfehérvárt.

Hírünk a világban

A Magyar Művészet 1930. évi 7. számát Székesfehérvár történeti és művészeti emlékeinek szentelte. Az ünnepi évet megelőző városfejlődés eredményeiről avatott tollú szakemberek számoltak be: Say Géza és Somogyi Antal művészettörténeti szakmunkákban, a Szabó-Juhász-Pallay-Vértes alkotta csoport a gazdaságtörténet szemszögéből. Láng István, akkor az idegenforgalmi- és propaganda iroda vezetője, mintegy „hivatalból” írta városismertetőit, amelyeket magyar, német, olasz, angol és francia nyelven jelentettek meg, s amelyekhez Tóth Károly remek fotóit is használták.

Láng Istvánnak iszonyú sok feladata volt, nem csoda, ha fiai (dr. Láng Jenő és Láng Hugó) úgy emlékeznek, hogy ebben az évben alig látták otthon, de még az irodájában sem volt soha, mindig csak az eseményeknél. Nemcsak szervező volt azonban, hanem írta is az évről készült hivatalos beszámolót, amit a Szent István Király Múzeum gyűjteményében őrzünk. Vitéz Láng István és vitéz dr. Szarka Géza közös munkájaként jelent meg rögtön az év zárása után a *Székesfehérvár ünnepi éve 1938* című szép kiállítású, gazdagon illusztrált könyv, alapvető forrásunk. Készült országos összefoglaló is Moravék Endre szerkesztésében *A Szent István emlékévk* címmel, mely 1940-ben jelent meg és jelentőségének megfelelő terjedelemben tárgyalja a székesfehérvári eseményeket.

Természetesen beszámolt a helyi és az országos sajtó is az ünnepségekről, több lap egész mellékletet szánt a témának. Ilyen volt pl. a Dunántúli Hétfői Újság melléklete az Új Magyar Szalon, ahol elsősorban Tóth Károly fotói szerepeltek, vagy a Pesti Napló képes melléklete, amely augusztus 20-án Eicher Károlynak a fehérvári országgyűlésről készített fotóival jelentkezett.

A „nagyvilágba” is kiléptünk. Az Observer május 15-ei, az Illustrated London News augusztus 27-ei, a francia Le Plerin május 6-ai száma, valamint több holland, norvég, és lengyel lap számolt be az ünnep kapcsán Székesfehérvár történelmi szerepéről is. Fényképekkel illusztrált négy hasábos tárcsa jelent meg 1938. augusztus 3-án a holland De Telegraafban Paál Jób tollából, illetve a Vatikán lapja, az Osservatore Romano is foglalkozott Székesfehérvár történelmi szerepével. A berlini *Bauwelt* című folyóirat 30 szép képpel mutatta be Székesfehérvár átalakulását.

A Magyar Rádió az év folyamán ötször vonult ki helyszíni közvetítésre Fehérvárra, Say Gézával és Csitáry Emil polgármesterrel pedig előadássorozatot vettek fel a stúdióban, illetve utóbbival a Baross Szövetségben.

A korabeli filmesek is nagy figyelmet fordítottak ezen eseményekre: a Magyar Világhíradó és a Magyar Amatőr Filmszövetség is készített híradófilmeket, a Palatinus-filmvállalat és az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal pedig hosszabb filmekben számolt be a székesfehérvári eseményekről.

vári ünnepségekről. Somkúti István és Megyer Tibor riportfilmet készített az országos eseményekről, melynek székesfehérvári kockái fontos forrásaink.

Szerencsére, a korszakról fennmaradt Pattantyús-Ábrahám Emánuel amatőr filmje a Szent István Király Múzeum gyűjteményében, melyet restaurálás után 1999 folyamán sikerült feldolgozni. Ennek tanulságai alapján készítettük el a VIDEANT Kft. közreműködésével, Várnai Zoltán rendezésében az archív kockákat is felhasználó dokumentumfilmet, melynek címe *Fehérvári pillanatok, emlékek az 1930-as évekből*.

Előkészületek

Hosszú felkészülés előzte meg az ünnepet. Bátran elmondhatjuk, hogy az előkészítés az 1931-es Szent Imre évtől tudatosan folyt. Hóman Bálintnak, aki 1932 óta Székesfehérvár országgyűlési képviselője, akkor vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1934-től a város díszpolgára volt, a Szent István jubileumi év országos ünnepségeihez sikerült kapcsolni a helyi kezdeményezéseket. 1934-ben, díszpolgárrá választása alkalmából kereste fel Hóman minisztert Székesfehérvár vezetőiből álló küldöttség. Memorandumukban, egy 1894-ben hozott országgyűlési határozatra hivatkoztak, mely szerint Szent István szobrát Székesfehérváron kell fölláztatni, s ehhez kapcsolódóan ajánlják, hogy az országos ünnepség helyszíne városuk legyen. A Hóman által vezetett Szent István Emlékbizottságban foglalt helyet 1934-től gróf Széchényi Viktor, Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város főispánja, 1938-tól pedig dr. Csitáry Emil polgármester is.

Horthy kormányzó 1936-ban rendelkezett arról, hogy a Szent István év központi ünnepségeit Esztergomban, Budapesten és Székesfehérvárott rendezzék. Elmondhatjuk, hogy a terv a helyi erőfeszítések mellett jó kormányzati támogatással és sok állami pénzzel valósult meg, ám a kivitelezéshez igen fontos volt még egy tényező: az idő. Csitáry polgármester már hivatali ideje elején célként tűzte ki a történelmi múltra alapozott városfejlesztést, s keserűen jegyezte meg 1933-ban a fehérvári múzeum várostörténeti kiállítása megnyitóján: *„...itt élünk e városban és legtöbbször alig tudunk róla mást, mint amit régi dicsőségről a sokszor hallott csillogó, de legtöbbször üres szőlőmök elmondanak”*. Az előkészületek alatt az ország Károlyi (1931-32), Gömbös (1932-36) és Darányi (1936-38) miniszterelnököket „fogyasztotta el”, míg Imrédy Béla, az éppen hivatalba lépett miniszterelnök (1938-39) első avatandóként vett részt a fehérvári vitézavatóson. Hóman Bálint a Gömbös- és Darányi kormányok vallás- és közoktatásügyi minisztere, az Imrédy kormánynak éppen az ünnepségekkel megbízott tárca nélküli minisztere volt (1938. VII. 11-éig), érdekes, hogy pontosan az ünnepi fehérvári országgyűlés idején nem viselt miniszterséget.

A Szent István-év székesfehérvári megnyitására 1938. január 17-én, egy szeles hétfői napon került sor. Minden felekezet a saját templomából harangzúgás közepette érkezett délután 5 órára a törvényhatóság díszközgyűlésére a Városháza újonnan kialakított nagytermébe. Minden szem a méltóságteljes pompát csodálta, azt, ami ma is elcsendesíti még az ide belépőt. Széchényi Viktor főispán, Csitáry polgármester, Kaltenecker Viktor felsőházi követ beszéde után Hóman miniszter tartott előadást, magát a „város legkisebb polgáraként” említve. Beszéde központi gondolatának bemutatására saját szavait idézem: *„Szent István alakja nem egy eszme, törekvés, vágy, hanem az egyetemes magyar gondolat és haladás a Kelet és Nyugat határán mindegyre nehéz próbát álló örök magyar halhatatlan szimbólumaként él a lelkiismeretünkben.”*

A díszközgyűlés utáni banketten Shvoy Lajos megyéspüspök amerikai útján szerzett tapasztalataira is utalt: *„Amikor a nagy angol nemzetiség tengerében magyar bányásztelepekre, teljesen elszigetelten álló magyarlakta telepekre mentem, itt megtaláltam Szent István szobra körül a magyar hívőket.”*

A bankett megrendezését előre hirdették, az idegenforgalmi irodában 2 pengő 50 fillérért lehetett egy terítéket megvásárolni. A társas vacsorán a polgármester vendégeként voltak jelen a városháza átépítésében részt vevő mesterek és a munkacsoportok egy-egy képviselője.

Az új közgyűlési termet a nagy érdeklődésre való tekintettel február minden vasárnapján délelőtt megnyitották, s azt a városi polgárság meglekinthette.

Az ünnepi évet megnyitván, március 11-én az idegenforgalmi újságírók, április 24-én a Magyarországi Nőegyletek Országos Szövetségének, április 28–május 10. között az óvónők, május 1-jén a testnevelés tanárok és a városi mérnökök, május 7-én a siketnémák és vakok

Dr. Hóman Bálint (1885–1951)

Dr. Csitáry Emil (1892–1970), Székesfehérvár polgármestere

egyesületei, május 8-án a tankerületi főigazgatók, május 9-én a középfokú iskolák igazgatói, 15-én a Magyar Statisztikai Társaság és a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara tanácskozására került sor. Közben sportversenyeket és hangversenyeket tartottak, május 15-én pl. az „Éneklő Ifjúság” hangversenyét a reálgimnázium (most Szent István Mezőgazdasági Középiszkola) udvarán, az összkarban éneklő 1300 fehérvári diákot Bárdos Lajos vezényelte, az egész ünnepi hangversenyt Szemere Gyula tanár rendezte.

A két és fél évszázadon át elfelejtett évforduló, Székesfehérvár török megszállás alóli felszabadulásának (1688. május 19.) emlékűnnepje volt a Szent István-év tavaszi eseményeinek egyik csomópontja. Az ünnep előestéjén egész pompájában ragyogott a város új ékessége, a színes díszkivilágítás, szólt a katonazenekarok zenés takarodója két útvonalon is: külön utakon járt a helyőrségi zenekar és másokon a Fiúnevelő zenekara.

Május 19-én a délelőtti ünnepi istentiszteletek után este hatkor került sor a Medgyessy Ferenc által készített domborműves kút leleplezésére. Az avató beszédet Csitáry polgármester mondta, majd a fehér lepel harangzúgás közepette hullott le az emlékműről. A polgármester és az utána következő beszéd írója, dr. Balassa Brúnó tankerületi főigazgató is szólt azokról a férfiakról Szent Imre hercegről, Varkocs Györgyről, Wathay Ferencről, Kálmáncsai Domonkosról és a világháborús mártírokról, akiknek újonnan felállított szobrát, illetve emlékművét is ezen alkalomból avatták fel (Lux Elek, Erdei Dezső, Ohmann Béla és Pásztor János alkotásai). Az ünnepséget követő díszmenetben részt vettek az iskolák, a leventék, a cserkészek, a frontharcosok, a lóvások, az ifjasok, valamint természetesen a katonák is.

Három estén át különös történelmi játék szórakoztatta a fehérváriakat. Nem volt ez itt új, mert már 1933-ban, a polgármester által kezdeményezett Szent István héten is előadtak valami hasonlót. Akkor a Szent István Gyalogezred mutatta be Pomezvánszky Melitton főhadnagy rendezésében a történelmi felvonulást és hadi játékot olyan sikerrel, hogy egy hét múlva meg kellett ismételné. Felmerült az igény, hogy az 1933-ban előadott honfoglalás kori és kalan-

dozás kori jeleneteket (Botond, Lehel kürtje története) folytatni kellene, s így lehetne feldolgozni a magyar történelmet.

1938-ban a Horthy téren (ma III. Béla király tér) voltak a cserkészek és leventék tábortüzeinek fényénél az előadások. A hatásos tűzzel, fénnel és árnyjátékkal kombinált történelmi jeleneteket Reviczky Jenő őrnagy, dr. Révész Amadé ciszterci rendi tanár és Kovács J. Elek írta, az egész estét Szebenyi Gusztáv rendezte. A jelenetek a város török kézre jutását, a török kori életet és a vár visszavívását elevenítették meg.

Dr. Baróth Ernő emlékszik arra, hogy milyen nagy hatást gyakorolt rájuk, akkori kisgimnazistákra a történelmi játékok műezzinjének remek basszusa. Ezt a szerepet akkor Warvasovszky Tihamér, szeretett tanárunk alakította, aki később kamatoztatta is tehetségét, Torockói Tihamér néven operaénekes lett.

„A modern Székesfehérvár alapjának letevéje”

Az 1938-as Szent István-év egész előkészítő korszakát „fehérváriasan” Csitáry-éraként szokás emlegetni. Ebben az időben alakult át a város modern nagyvárossá, s ezen fejlődésnek külsődleges jegeit ámulva nézték az ide érkezők. Szarka Géza és Láng István könyvének elején szó esik az ismeretlen vendégről, aki „kiszállván a vonatból, az állomás előtti új térről sietve visszafordult és vissza akart ilni vonatába, mondván: –Eltévedtem kérem. Én Székesfehérvárra akartam utazni!” A Takarékszövetkezetek és Bankok Egyesülete (TÉBE) diszközgyűlésén, 1938. szeptember 8-án a változás érzékeltetésére a „Hamupipókéből tündérkirálynő” párhuzamot használták.

A változás nagy munkása volt dr. Csitáry G. Emil (később nevét visszamenőleges hatállyal Csitáry Emilként használta), aki Kotsis Iván meghatározása szerint „Székesfehérvárt az azelőtti poros és tipikusan vidékies állapotából nemcsak az ország legelső városainak sorába emelte, de ezen túlmenően belőle városrendezése, technikai, kulturális és művészi kiépítése, valamint a múlt hangulatának okos szerű átmentése tekintetében olyan mintavárost alkotott, amely a nyugati kultúrországok városaival is könnyen felveszi a versenyt.”

„Becsület és munka” – ezt az erkölcsi alapállást választotta magának Csitáry Emil, aki 1931 és 1941 között Székesfehérvár polgármestere, majd 1943-ig főispánja volt. A nevét őrző Csitáry-éra kifejezés sikeres várospolitikai munkájára utal, amelynek célkitűzése az volt, hogy Székesfehérvárt dicső hagyományaira építve modern nagyvárossá fejlessze. Az érdemes polgármester munkásságának emlékét őrzi fúrástól napjainkig a Csitáry-víznek nevezett forrás a Rózsáskertben és a Csitáry utca. Emlékiratait Farkas Gábor, levéltárigazgató válogatásában és gondozásában közölte a *Fejér Megyei Hírlap* 1994. szeptember 17. és 1995. május 17. között 36 folytatásban, majd 1995-ben az *Argus* első három számában. A teljes anyag megjelenése folyamatban van.

Csitáry hosszú hivatalnoki pálya után, tehát nagy gyakorlattal, sok tapasztalattal és igen sokrétű családi kapcsolattal, ám mindössze 39 évesen foglalta el a város polgármesteri székét. Távolságtartó és híresen tisztakezű volt; ez az előző polgármester, Zavaros Aladár nevéhez kapcsolódó panama-botrány után nagyon fontos tényezőnek bizonyult. Határozott városfejlesztési koncepció megvalósítására vállalkozott. Nem számított ez kis merészségnek akkor, amikor a polgármesteri szék elfoglalásakor a város 5,8 millió pengő adósságának kamatai és törlesztése az éves költségvetés 27%-át eleve lekötötte. A tetemes adósságot – a Speyer-kölcsönt és egy 1929-ben felvett nagy svájci kölcsönt is – az tette elviselhetővé, hogy annak nagyobb részét utak és csatornák létesítésére fordították, ugyanakkor nem szabad elfelednünk, hogy mindez a nagy 1929-33 közötti világgazdasági válság korszakában történt. Ám nagyobb baj, hogy a kassza üres volt. Így ír erről a polgármester: „Meválasztásom után az első szomorú tény, hogy teljesen üres volt a városi pénztár még az alkalmazottak sem tudták megkapni az esedékes decemberi illetményüket. Nyomban a városi Takarékpénztár és Kereskedelmi Bankhoz fordultam ennek voltam igazgatósági tagja és a vezérigazgatónak, Csikós Andornak az intézkedésére, személyes felelősségem és kezességem mellett megkaptam az előzőleg megtagadott hitelt. Amint megállapítottam, a város tisztviselői és alkalmazottai körében nagyon jó hatást váltott ki gyors intézkedésem.” 1938-ban már egyértelműen Csitáry sikerének és érdemének tekintették a város jó gazdálkodását: „A törvényhatósági városok közül hatnak nagyobb a tartozása, ellenben csak háromnak kisebb az adóssága a miénkénél... Meg lehetünk tehát elégedve, a mi városunk első polgára első a gazdálkodásban is, ez a vá-

ros tehát nyugodtan reá bízhatja nem csak pénzét, hanem sorsát is.” – írta a Székesfehérvári Friss Újság.

Tervszerű és szerezési kapcsolatok építése, ésszerű gazdálkodás valamint szigorú takarékoság révén sikerült az adósságot kezelni, sőt a fejlesztések feltételeit is megteremteni.

Csitáry Emil egykori beosztottja, a későbbi városi főmérnök, Molnár Tibor a következőképpen jellemezte: „Nyúlánk, majdhogy sovány, középmagasságú alakja, sohasem hangos, de világos beszéde nem volt imponáló. Tekintélyét éles esze teremtette meg.” Egyik politikai ellenfele, Cseh István, számvevőszéki tanácsos, jó tollú publicista jellemzését is érdemes idéznünk: „Csitáryban városom önzetlen szerelmesét láttam meg, és fáradhatatlan buzgalmának sok jelét az elhagyott, a kormányzattól soha nem támogatott, ... elmaradott történelmi fészék felemelésére. Az ő leleményes, fürkésző esze, síma modora és törhetetlen energiája... fáradhatatlan kitartása és lelki buzgalma annyit tett Székesfehérvárral, mint előtte senki, mint előző polgármesterei összesen. Ezek legtöbbször kuporgó, szatócs szellemiségű volt... Csitáry... a modern Székesfehérvár alapjainak letevője.”

A város fejlesztésének mikéntjéről ádáz viták dúltak az 1930-as évek elején. Jellemző, hogy Marosi Arnold, a múzeum igazgatója a 69-es, Hindenburg Gyalogezred hősi szobrának (Bory Jenő alkotása a Széchenyi utcában) elhelyezése kapcsán 1931-ben arról írt, hogy mennyire hiányzik Székesfehérváron egy elfogadott, hosszú távra szóló városrendezési terv.

Székesfehérvár tudatos fejlesztésére igen nagy szükség volt, s nem csupán azért, hogy méltó legyen dicső múltjához, hanem elsősorban azért, hogy el tudja tartani népességét. A város lakossága az eltelt száz év alatt megkétszereződött, ekkor már meghaladta a 42 ezret. A népesség döntően Fejér megyéből, a környező településekről való betelepeléssel növekedett, természetesen szaporodása inkább lassú volt. Ugyanakkor már számolnunk kell ebben a korban a főváros elszívó hatásával is.

A demográfiai növekedés szükségszerűen követelte, a Csitáry polgármester mögött álló körök pedig kezdeményezték az iparosítást. A kezdeményezések azonban már csak a háborús készülődés hatására értek be (Vadásztöltény Gyár, Alumínium Félkész Árugyár, Danuvia Motorkerékpár Gyár, három korszerű repülőter stb.), ám a város mai iparszerkezete is ezek nyomán alakult ki.

Csitáry polgármester, s ez talán legnagyobb érdeme, elsőrendű fontosságot tulajdonított a Zavaros polgármestersége alatt megalapozott urbanizáció továbbfejlesztésének. Célja az volt, hogy Fehérvár belvárosától a külvárosok széléig elvigye az akkori technika minden vívmányát. Megalakították a város köztisztasági vállalatát, a jéggyárat, az új kőbányát, új vásárteret képeztek ki a Homok soron, megépült az egészség ház, a gyógyíthatatlan betegek menháza, az úri nők otthona. Jelentős fejlesztést hajtottak végre a város saját kezelésében levő villanytelepen. Az 1930-as évek elején Polgárdit, Lepsényt, Enyinget és Mezőszentgyörgyöt, az évtized végén már Pákozdot, Pátkát, Falubattyánt, Szabadbattyánt, Nádasdladányt és Tácot is ez a gyár látta el távvezetéken villamos energiával. A megnövekedett igénybevétel miatt a Láng Gépgyár szerelt fel egy hatalmas új turbinát. Ekkor cserélték ki a Belvárosban a légvezetéseket föld alatti kábelekre, s az 1938-as évre kialakították a díszkivilágítást. A villanygyár hulladék hőjét a kórház és a Felmayer gyár hasznosította.

Az 1930-as éveket nagy útépitési láz jellemezte. Csitáry polgármester érdeme, hogy a 7. számú, ún. balatoni utat átvezettette a városon. Ez akkor érdemnek számított, hiszen ez az út turisták tömegét, esetleg kereskedőket és vásárlókat hozott a városba. Az út kiépítésével párhuzamosan a vámsorompókat lebontották, a kiesett vámbevételért cserébe a város általánynak kapott. Néhány régi vámház még ma is áll azonban, s helynevek is megőrizték a sorompók helyét. A Királysor és a Budai út találkozásánál kialakult csomópontot még ma is Sorompó-nak hívjuk.

1938-ban nyitották meg az új vasútállomás aluljárós, szigetperonos közlekedését, és az állomásépület előtt a mélyített pihenőparkot, amelynek díszje a Fő térről elhozott Bory-alkotás, a Püspökkút volt. A vasútállomás előtti nagy nyitott területet is ekkor építették be. A nyitott csatornákat befedték, a vizes területeket kiszáritották, illetve feltöltötték. Itt épült fel a Prohászka emléktemplom (Fábián Gáspár terve szerint), amelynek építési bizottsága élén a polgármester állt. A teret a Széll László tervezte Középfokú Gazdasági Iskola (a mai Vasvári Gimnázium) és a polgári iskola (Béke téri iskola) zárta le. Itt történt meg tehát az a nevezetes, bizonyára mesebeli eset a változások miatt eltévedt utazóval.

A Belváros egész közlekedési szerkezete megváltozott: a királyi bazilika feltárása, azaz a romkert megnyitása miatt az itt állott itató kút megszűnt, a bérkocsik tehát már nem mehettek be a Fő térre. Ugyanakkor kiépültek a taxi drosztkok a Magyar Király Szálló előtt. Az autóbusz állomást is ekkor alakították ki a Piac téren. Széles utak épültek a beboltozott csatornák felett. Ezeket ma természetesen már nem tartjuk eléggé szélesnek, ám mindenesetre ezzel veszítette el a város szigetes, csatornás, vizes városképét. A Malom csatorna beboltozása tette lehetővé a korszak egyik legnagyobb beruházásának, a strand, Csitáry-víz, Rózsáskert együttesnek a létrehozását. A strand Csitáry szívének kedves építkezése volt. Nem is csoda, hiszen 1934. évi avatásakor medencéje nemzetközi versenyek tartására alkalmas uszodának számított, melegített vizét kellemesnek ítélték a fürdőzők, a strandvendéglő pedig népszerű, kedvelt vacsorázó helyévé vált, teraszán kitűnő zene szólt.

Felépülésekor igazi szenzációnak számított építész berkekben az új közbauhíd. A régiből 1934-ben bontották le, s helyén Kralik-Szabó-Farkas-Rimanóczyi tervei szerint építették fel 420 ezer pengőért 1935-ben azt az újat, amelyet sokáig példaként tanítottak a műegyetemen, s amelyet éppen most bontottak le.

1937-ben nyílt meg akkor az ország egyetlen fedett sportcsarnokaként a Molnár Tibor tervezte tornacsarnok a Lövöldében.

A 30-as évek végére teljesen belakta a város az egykor oly hatalmas vásárteret, ezért is kellett az újat kialakítani a Homok soron. A régi térbe hatalmas új középületek épültek ekkor: pl. a Hadtestparancsnokság (Barátság háza, Hübner Tibor terve), Központi Elemi Iskola (Széna téri iskola, Thomasz Antal terve), Téli Gazdasági Iskola, Polgári Iskola (Arany János és Rákóczi iskolák), Vitézi Székház (részben a Szakszervezeti Székház, Schmidl Ferenc terve), árvaház (Rákóczi úti óvoda) stb.

Levegős villasorral épült be a Várkörút északi szakasza és megnyílt a vasútállomás új terébe torkolló Új Várkörút, a Prohászka út. Schmidl Ferenc első munkája, a Pattantyús villa volt, amelyet az északi szakaszon több másik is követett. Bándy Jánosné, Schmidl Ferenc lánya emlékszik, hogy a család a Pattantyús házat úgy emlegette, mint „*aminek árából a szüleik nászútra mentek*”. Az ifjú házaspár maguknak is itt építtettek házat, azt, amelyet édesanyjuk kérésére Ohmann Béla díszített egy Szent József szoborral. 1938-ban nyílt meg Hübner Tibor terve szerint az Alba mozi (Köztársaság) és a Prohászka templom kultúrház-szárnyában a Glória mozi. Sajnos ezt a szárnyat utóbb bombatalálat érte. Az 1938-as utazó tehát nem csupán a vasútállomáson, hanem beljebb is találhatott újdonságot. Az igazi átalakítást pedig éppen a Belvárosban figyelhették meg az egykoriak.

Intézményesen és tervszerűen Magyarhonban először fogtak ekkor hozzá egy városképjavító munkához, amelybe a terek és épületek átalakítása mellett a cégfeliratok egységesítése is belefért. Say Géza így emlékezett a nagy munkára: „*Vigyáztunk a városképre, hogy az új épületek abba illők legyenek; a portálok, névtáblák, világító-testek mind az új épületekhez, a környezethez illeszkedjenek.*” Az engedély nélküli, veszélyes, vagy a képbe nem illő cégeket és feliratokat 1938. április 15-éig összeírták és a tulajdonos költségére eltávolították. Különösen szigorúan intézkedtek a hősök tere környékén, ugyanis itt a hősi emlékmű látványát védték a szűk téren, ezen a szakaszon semmiféle térbe lógó táblát nem engedélyeztek. A nagy rendezési folyamat élén Möller István és Károly, Kotsis Iván, Schmidl Ferenc és Molnár Tibor építészek álltak. Hozzá Hóman Bálint révén állami fejlesztési alapot kaptak. Az ünnepi év előtti építkezésekre ezen kívül a város 8,5 millió pengőt áldozott. Jelentősek voltak ezen építkezések, elsősorban a közműfejlesztések és a népesség foglalkoztatása szempontjából, valamint azért is, mert az inségmunka állami támogatása révén jelentős összegek áramlottak ide, s ezeket pontosan az addig ellátatlan rétegek megélhetésére fordíthatták. A strand építkezésekor a terv megvalósítását Hóman képviselő 35 ezer pengős segélye tette lehetővé. Az építkezéssel a városi mérnöki hivatal gondot fordított arra, hogy városrendezési problémákat is megoldjon: eltüntesse a mocsarat. Ennek érdekében egy év alatt 34 ezer kocsi homokot hordattak ide. Az alagcsatornákhöz 4 km csövet használtak, a villanyt földalatti kábelben vezették. A város az építkezésre az államsegélyen felül 85 ezer pengőt fordított, a munkát az inségakció keretében bonyolították le, tehát hónapokig szünet megélhetést biztosítottak a helyi iparosoknak, földmunkásoknak és fuvarosoknak.

Székesfehérvár népességmegtartó erejének növelése is nagyon fontos cél volt. Az a veszély fenyegetett, hogy a lakáshiány miatt a hadtestparancsnokságot elhelyezik innen. A Csitáry korszakban ezt is sikerült megoldani: a közművek nyugdíjalapjából maga a város három, összesen négy bérházat építtetett. Ilyen volt a Várkörút 21. és a Prohászka út. 20.-as számú. Mindkettőt és az ún. TÉBE-házat is a Kossuth utca és a Várfook utca sarkán Kotsis Iván tervezte. Hübner Tibor tervei szerint épült fel a Nemzeti Bank és bérházának épülete. „*Ugyancsak sikerült hosszas utánnjárással biztosítani, hogy a püspökség, a zirci rend, a budapesti kereskedelmi és iparkamara, a TÉBE, a Magyar Nemzeti Bank nyugdíjalapja is építtetett bérházakat...*” – írta Csitáry emlékirataiban. Így érhetett el sikert a Hóman Bálint vezette népes küldöttség a város díszpolgárává választott Imrédy miniszterelnöknél: a kellő beruházások megtétele mellett arra is hivatkoztak, hogy a Szent István-év ünnepségei során milyen sok szerep jutott a helyben állomásozó katonaságnak.

Bontásokkal új tereket alakítottak ki, így jött létre, pl. az Országzászló tér, a Hősök tere, a Prohászka liget. Bonyolult telekcserekkkel egy egész régi háztömböt bontottak le az Oskola utca és a Jókai utca területén, ahol a Ciszterci Rend új gimnáziuma (Rottman Elemér terve), a Horthy Miklós Kultúrház (ma megyei könyvtár és Csók István Képtár, Schmidl Ferenc terve) épült, illetve kis tere alakult ki, a mai Bartók Béla tér.

Rendezték a Fő teret, s ennek szempontjából a Romkert feltárása és kialakítása, valamint a Városháza tömbjének átalakítása mondható a legjelentősebbnek. A rossz, vagy elrontott homlokzatú házakat átalakították, s az akkor már igen elhanyagolt állapotban lévő Ferences templomot, a püspöki székesegyházat és a Szent Anna kápolnát restaurálták. A Belváros rendezésének mintaszerű alkotása volt a mai Városháza tömbjének kialakítása. Ma a Városháza hangulatos lépcsőkön, dombra futó utcákon teljesen körbe járható, s ez a kis séta lehetővé teszi számunkra, hogy fontos műemlékeket, mint a Székesegyházat és a Szent Anna kápolnát megtekintsük.

A székesegyház restaurálása, az altemplom rendezésével, a bejárata előtti tér és a hősi emlékmű befejezésével járt együtt. Hiszen a Pásztor-Hikisch kompozíció a fekvő katonával vált teljessé, amit viszont csak a Szigethy ház lebontásával kialakított térben állíthattak fel. Ekkor alakult ki tehát a Hősök tere.

A székesegyház restaurálása azt a várakozást is tükrözte, hogy a kormányfőtanácsosi címmel frissen kítüntetett Marosi Arnold 1931. évi kezdeményezése nyomán a polgármester el szeretne volna érni III. Béla és felesége földi maradványinak Székesfehérvárra való hazaszállítását. A törekvést maga Hóman is támogatta, amikor 1933-ban Marosi Arnold *„a bazilika területén talált királyi sírok visszاسzerzésére irányuló indítványát terjesztette elő.”* A királysírok visszahozatala egyébként már Zavaros polgármesternek is kedves terve volt. A nagy terv nem sikerült, bár a Székesfehérvári Friss Újság már lelkes cikkeken számolt be a hamvak hazahozataláról folyó tárgyalásokról csupán a sírládák eredeti kemény mészko darabjai kerültek vissza Székesfehérvárra: *„Visszakaptuk a nagy király, III. Béla és felesége eredeti, vörös márvány koporsóját, amelynek alsó lapján a hullasav révén gyönyörűen kirajzolódott a királyi házaspár alakja. (Így is látható, hogy III. Béla milyen hatalmas ember volt.) Ezeket a koporsókat a székesegyház altemplomába helyeztük, a koporsók alsó lapjait, üvegfal alatt. Az altemplomot, hol húsvétkor Krisztus koporsóját is tartják, igen szépen helyrehoztuk. A falain az első világháború és a román megszállás székesfehérvári áldozatainak nevét tüntettük fel.”* – olvashatjuk Csitáry emlékirataiban. A templom külsejének megújítását a kegyúr, Székesfehérvár város, belső restaurálását a belvárosi egyházközség végeztette el, összesen mintegy 160 ezer pengőért.

A Városháza átépítése

A Városháza tömbje, abban az értelemben, hogy Fehérvár városa 1912-ben (az új Városháza tervezetésének 40. évében) megvette a Zichy palotát, az Obermayer házat és a Birbauer házat, tulajdonjogilag lényegében egységes volt. Korántsem volt az azonban építészetiileg. Hangos volt a városháza a helyhiányról, a hivatalok méltatlan elhelyezéséről és eldugottságáról szóló panaszoktól. Az idők folyamán felmerült az eredeti épületre egy új emelet húzása, új hely, sőt helyeken új épületek emelése, vagy pl. a Felmayer ház és gyár, illetve a Magyar Király Szálló erre a célra való átalakítása is. A mai helyen, azaz az eredeti épület felhasználásával történő kialakítást 1935. szeptember 11-én határozta el a törvényhatósági bizottság. A

megvalósítás persze így is nehéz volt: Széchényi főispán szerint a pénz előteremtése, a tervezés, valamint az építkezés ideje alatti ügymenet biztosítása terén Csitáry polgármester „bűvészkedésig leleményes”-nek mutatkozott.

A főispán a polgármester találékonyágát dicsérte dr. Kotsis Iván műegyetemi tanár felkérése miatt is. Kotsis viszont Schmidl Ferencnek, a város műszaki tanácsosának tulajdonította a végül is megvalósult elképzelést: az értéktelen részek lebontása, az értékesek kibontása és kiegészítése árán a meglévő épületeket össze kell nyitni.

Az építkezés 1936 februárjától 1937 őszéig tartott. Az átépítéseket a polgármester 1936. évi jelentése szerint a júliusban kezdett hathetes építőipari sztrájk jelentősen hátráltatta. A Városháza régi épülete és a Zichy palota között álló egyemeletes Birbauer házat lebontották, sarokerkélyét a városház-tömb Székesegyház felőli sarkára, kecses Madonna szobrát a belső udvarra áthelyezték. Megszűnt a Városház köz (a Székesegyház és a Városház tömb közötti átjáró), a Szent Anna köz (a régi városháza és a Birbauer ház közötti átjáró) és a Zichy palota rendezetlen udvara is. A köz egymás hegyén-hátán álló, bár a legrégebbi barokk városmaghoz tartozó épületeit a Szigethy házzal (Csemege kereskedés a Fekete Elefánthoz, Városház köz 6.), az Obermayer házzal és az Ormai kocsmával együtt lebontották, a palota homlokzatát mindkét irányban kiegészítették, a Székesegyház felé befordították, és a főépülettel összekapcsolták. Az utcák felől minden oldalról emeletes épületet az udvar felől szinte észrevétlenül egy földszintes igazgatási épülettel bővítették. Az így kialakított belső udvar az igazgatási épület és az új közgyűlési terem megvilágítását, a régi köz átjárófunkcióját is biztosítja, lezárva pedig látványos szabadtéri díszudvarra alakul, ahol 1938. augusztus 18-án tartották története eddigi legfontosabb rendezvényét, a fehérvári ünnepi országgyűlést. Kotsis munkájának jó sajtója volt. Természetesen maga is írt a munkálatokról, és a nagy átalakulást 30 szép képpel illusztrálva mutatta be már 1938-ban a berlini *Bauwelt* című építészeti szakfolyóirat. Kotsis Iván neve nagy megbízatása óta a város több pontján is emlegethető: több új ház terve és több rekonstrukció fűződik a nevéhez. Egykori munkatársa, Molnár Tibor szerint a neves építész megszerette a várost és a vele járó bonyolult feladatokat, „mi pedig fáradságot nem ismerő, minden jó célért lelkesedő önzetlenségét, mellyel – megbízásától függetlenül – igyekezett városunkat szépre hangolni, minket jó tanáccsal segíteni.” Kotsis több épületen együtt dolgozott fehérvári munkatársaival. A múzeum régi épületének rekonstrukcióját ő tervezte, az új képtári szárny tervezése és kivitelezése pedig Schmidl Ferenc és Molnár Tibor munkája.

A Városháza Kotsis Iván tervei szerint nemcsak kívülről, hanem belülről is átalakult. Az átalakítás teljes költsége elérte a 380 ezer pengőt. Mint kedves munkájáról, szóljon róla maga Csitáry polgármester: „Gyönyörűen berendeztük a városházi hivatalokat, különösen az új közgyűlési termet; a visszavonuló szobákat. A közgyűlési termet Kontuly Béla nagy freskójával – „az aranybulla meghozatala” díszítettük, itt nyert elhelyezést Árpád fejedelem és Szent István király gyönyörű kőszobra, míg a falakon piros betűkkel a város viharos történetét örökítettük meg. Módjában állt a bizottsági tagnak a város múltját megismerni. A terem kiképzése és berendezése annyira sikerült, hogy ettől kezdve a terem a városban látványosság lett. A mellette lévő visszavonuló szobát a Szépművészeti Múzeum által örök letétként adott Roskits-képekkel díszítettük. Ekkor kaptuk ezeket vissza Bécsből. A képek királyokat ábrázoltak. A falakon fel voltak tüntetve a régi fő bírák, polgármesterek, követ és díszpolgárok nevei. Ez is a város egyik látványossága volt.” A polgármester szervezője és mecénása is volt az építkezéseknek, az ő 1938. december 28-ai megrendelésére készült el 1939 folyamán, a Városházán Aba Novák Vilmos falfestménye, melynek témája az 1938-as fehérvári események ábrázolása, s amely mai felújított állapotában ismét látványosság lehet. Meg kell jegyeznünk, hogy egy 1936-ban készült memorandumnak már témája volt az 1938-ra tervezett országgyűlés emlékének az újjáalakított Városházán történő megörökítése. 1938-ra készült több ma is látható alkotás: a fogadószoba díszítésére készíttette el a Székesfehérvári és Városi Takarékpénztár a Pekáry gobelint, a Hitelbank pedig Jeges Ernő *Szent István építi a bazilikát* című képét. Ekkor készült Kitlinger Kálmán kovácsoltvas dísze, Patrona Hungariae ábrázolása mely a főlépcsővel szemben, és 1942-re Ungváry Szószóló című szobra, mely a szépen kialakított udvaron állt, a történelem viharában azonban mindkettőnek nyoma veszett.

„Fehérvár földje megnyílt és századok szólaltak meg belőle”

Hóman Bálintnak, mint az Árpád-kor neves kutatójának befolyása kellett ahhoz, hogy a fehérvári püspökség kertjében ásások kezdődhessenek. Erre már többször is feltámadt az igény, de a megvalósulás ideje csak az ünnepi évi előkészületek sorába illesztve érkezett el.

Már a millenniumi ünnepségek hatására 1898-ban felvetette Steiner Fülöp püspök a Nagybaldogasszony bazilika másának felépítését, javaslata azonban visszhang nélkül maradt.

1931-ben Széchényi Viktor főispán mint a Múzeumegyesület elnöke vetette fel azt a gondolatot, hogy „*e város szentelt ősi hagyományait nemcsak lélekben kell megőriznünk, hanem gondoskodni kell arról, hogy királyi emlékei napvilágra kerüljenek.*” 1934. október 30-án pedig Say Géza indítványozta az idegenforgalmi bizottságban, a Mennybe Felvett Szűz Mária Egyház még fel nem tárt részeinek megvizsgálását.

A fehérvári múzeum nagyszabású tervet dolgozott ki: a feltáratlan és a már Henszlmann által feltárt részeket is megvizsgálják és a romokat konzerválás után bemutatják: „*immár megindult a nagy munka egyrészt a Székesegyház restaurálásával az altemplomban az egykori királysírok elhelyezésére, másrészt a bazilika alapjának újabb feltárására, valamint a királysírok helyén emléksarok felállítására vonatkozólag.*”

A tudományos és a városfejlesztési terveket össze kellett kapcsolni. Így ír erről Csitáry polgármester emlékiratában: „*A püspökség kertjét egy nagy ormóttan fal választotta el a Rákóczi úttól. Ennek a végében állott az egyemeletes Eisenbarth ház, melynek kertje benyúlt a Prohászka parkba is. A kincstár megvette a püspökség kertjének egy részét, a város részéről pedig átengedtük a Rákóczi útnak a püspökség melletti úttestét, és csere útján megszereztük és le is bontottuk az Eisenbarth házat. Így az ásatást, melynek első kavatágásánál Sívoy megyés püspök, Hóman Bálint, az Országos Műemléki Bizottság vezetőin kívül én is részt vettem, teljes erővel megindulhatott.*” Az Eisenbarth ház megvételéről Székesfehérvár tanácsa 1935-ben határozott, leszögezve, hogy a 17 160 pengős vételárral a testület meg lehet elégedve, mert a tulajdonos azt egyébként nem akarta eladni. A püspökkertben megindított ásatások ünnepélyes kapavágására 1936. április 16-án került sor, az ásatásokat és a rekonstrukciót Gerevich Tibor és Lux Kálmán irányította.

A Múzeumegyesület a munkálatokat sajátjaként kezelte. Ennek érzékeltetésére említem, hogy folyóiratuk, a Székesfehérvári Szemle 1935-ös második számának belső borítóján újjongva üdvözlik a hírt: „*Megkezdődnek a székesfehérvári bazilika feltárási munkálatai.*” A szervezőmunka élén Marosi Arnold, ciszterci rendi tanár, a múzeum igazgatója állt. A város és a megye vezetői is nagy lelkesedéssel kísérték a feltárásokat. A legtöbbször, szám szerint 29-szer Csitáry polgármester vizitált. A munkák 1936. április 29-től november 6-ig, tehát 28 héten át folytak, a feltárás összköltsége 26 ezer pengő volt.

Az ásatások és a konzerválás befejezése után Lux Géza és Kálmán tervei alapján készült el az a nyugodt, a célnak – ti. az emlékek bemutatásának – tökéletesen megfelelő, a városképi kérdéseket is szerencsésen megoldó épületegyüttes, amelyet mind ez ideig Romkertnek ismertünk. Érdekes és egyben jellemző is az a mondat, amelyet az ünnepi évet értékelő és összefoglaló országos kiadvány az akkor frissen megvalósult műről mond „*kedves összehatású*”-ként emlegetve a romkertet. A domborműveket Madarassy Valter, a vasárcsokat Lux Géza, a háború alatt elpusztult, majd a közelmúltban rekonstruált üvegablakot, mely Szent István életének mozzanatait ábrázolja Árkayné Sztehlo Lili készítette. A Mauzózeum-épületben kiállított Szent István szarkofágot erre az alkalomra kapta vissza a múzeum a Nemzeti Múzeumtól. A 10 tételnyi visszaadott faragvány között első helyen „*Szent István koporsója*”-ként szerepelt, melynek visszaszállítását a Múzeumegyesület intézte. Aba Novák Vilmos falfestménye legrészletesebben a Szent Jobb és a Szent Korona legendáját dolgozza fel, restaurálása és 1996-os beszentelése után ma újra látható. A falfestményen a művész megjeleníti Berczeli A. Károly versét. Aba Novák Vilmos eme festménytervével a Szent István festészeti pályázat falfestmény kategóriájának díját nyerte el. Először az északi fal festménye készült el (a Szent Jobb legendája), majd ezt követte a déli falé (a Szent Korona története), a nyugati rész illetve a keleti rész Szent Gellért és Szilveszter pápa történetének megjelenítésével. Az első rész megrendelője a Műemlékek Országos Bizottsága volt. Ennek a falfestménynek készítéséről a Székesfehérvári Friss Újság 1938. április 23-án számolt be, a vitézavatáson készült amatőr filmrészleten még nincsen nyoma. Somkúti-Megyer híradófilmjén viszont, mely az 1938. augusztus 18-ai székesfehérvári országgyűlés elsőrendű dokumentuma, Aba Novák Vilmos – nevével május 22-e után vitéz Aba Nováknak illik írni – kalauzolja a kormányzót a mauzóleumban, amikor is a Szent Jobb legendáját mutatja be. Valóban jól látszik itt, hogy ez a falfestmény már ekkor készen volt, de a többi fal még üres, sőt még december 25-én is az. A többi falképet Székesfehérvár város 1938 októberében rendelte meg és 1939. augusztus 30-án vette át, amely

így mintegy 130 négyzetméteres lett, s amelynek alkotóját Say Géza „Istenáldotta magyar tehetség”-nek nevezte.

Székesfehérvár, a szép szobrok városa

A polgármester és kiváló szakemberei az átalakított és modernizált Belvárosban mintaszerűen kiválasztott és elhelyezett szobrokat állítottak fel. 1937-38-ban hét szobor készült el, bár nem mindegyik került még ekkor a végleges helyére. Molnár Tibor ebből a szempontból igen jelentősnek találta Say Géza közreműködését: *„Szerencsénk volt! A Kultuszminisztériumban hangot és befolyást kapott Say Géza festőművész, városunk szülötte, az Ybl Miklós tervezte Vörösmarty téri Say ház egyik tulajdonosa. Szívéigye volt szép képzőművészeti alkotások szerzése szülővárosa számára. A minisztériumnak és neki köszönhető elsősorban az, hogy Székesfehérvár valóságos élő képzőművészeti tárlat lett 1930 után.”*

Igen fontos tanácsadó és hivatalból közreműködő volt a szobrok elhelyezése ügyében Gerevich Tibor. A szoborbizottságokban a korszak neves szobrászai is részt vettek: Pásztor János, Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Medgyessy Ferenc.

„Tiszteld, becsüld és szeresd ezeket az emlékműveket!”

A Városháza környékének és a Fő térnek az átalakítása új szobrok elhelyezését tette lehetővé. A szépen restaurált Szent Anna kápolna előtti tereszkére (mely a kápolna Möller István általi 1934. évi restaurálása során elbontott előcsarnok helyén alakult ki) állították fel Ohmann Béla: Kálmáncsai prépostot ábrázoló szobrát, mely a díszkivilágítás kékesfehér fényében igazán megkapó látvány volt. Elhelyezését mai szakemberek is „szinte tökéletesnek” ítélik. Ohmann egyébként ezzel a szoborral szerepelt a velencei nemzetközi kiállításon, s ugyancsak itt mutatták be Erdey Dezső Horthy-portróját is, amely a fehérvári Városháza számára készült.

Lux Elek Szent Imre szobra 1935 óta a Székesegyház mellett, a másik oldalon, az egykori Kiss Ferenc ház előtt kialakult tereszkén állt (ma Géza nagyfejedelem tér). Hivatalosan 1938. május 19-én avatták fel. Háborús sérülés és kalandos megmenekülés után mai helyén, az Oskola utcában 1991-től láthatjuk.

Ugyancsak Ohmann készítette a fehérvári jognak emléket állító díszkutat, az Országalmát, mely mára városunknak szinte jelképe is lett. A nagy 1938-as művek sorába illik, bár helye ekkor még üres volt, csak 1941-ben kezdték építeni és 1943-ban adták át. Say Géza az emlékmű gondolatát igen fontosnak tartotta: *„A város kellős közepébe ...nem jöhetett ide más, mint annak a fehérvári jognak jelképe, amely jogot a város az országot és a várost alapító szent királytól kapott. Az Árpádok párdcuai tartják az országalmát, a koronát és a kettős keresztet. A felírás hirdeti, hogy ez a város külön jogait Szent Istvántól nyerte. A székesfehérvári különleges öntudat és kötelesség emlékműve ez...”*

Az új szobrokat a díszkivilágítással emelték ki.

„Valami baj van azzal a szoborral vagy képpel, ami első látásra mindenkinek tetszik”

Nos, ilyen értelemben semmi baj sem volt a 10-es Huszárok emlékszobrával, a Fő téri lovas szoborral, ezt meglehetősen ellenérzessel fogadták a jó fehérvári polgárok. A történetet azonban messzebb, egy másik szoborral kell kezdeni.

Székesfehérvár háziezredei, a 69-es Hindenburg-bakák, (emlékművük a Széchenyi utcában Bory Jenő alkotása), a 17. Honvéd Gyalogezred (emlékművük a Zichy ligetben Bory Jenő műve) és a 10. Huszárezred, a hírneves „fehérvári huszárok” voltak. A huszárok limanovai csatájának (1914. december 10.) emlékére és annak emléknapiján 1925. december 25-én avatták fel a Megyeház téren Kallós Ede alkotását, az álló huszárszobrot. A szobor környéke volt a huszárok rendszeres csapatgyűlésének színhelye. Így történt ez 1935. május 17.-én is, amikor a város az I. világháború legendás vezérének, Mackensen vezértábornagy, a 10. huszárok „ezredtulajdonosának” látogatását ünnepelte.

A vendég a 10-es huszárok egyenruhájában érkezett, kísérte Hóman Bálint, kultuszminiszter, Kozma Miklós belügyminiszter, volt 10-es huszárőrnagy és a német követ, Hans Georg Mackensen, a tábornagy fia. A vendégek autón először a 69-es Hindenburg bakák emlékmű-

vénél tisztelegtek, majd a megyeházára mentek. A megyeháza előtti térre felvonult a katonai díszszázad és a budapesti I. honvédegyalozezred zenekara, a volt 10-es huszárok, a 69-es gyalozezred és a 17. honvédegyalozezred volt katonáinak 3000 főnyi csapata. A szobor előtt Toepke Erik a 10-es huszárok egykori ezredparancsnoka üdvözölte a tábornagyot, majd Mackensen beszélt, beszédét Kozma Miklós, az egység utolsó ezred segédtisztje tolmácsolta, majd maga is beszédet mondott.

Az ünnepséget a Magyar Király összes termeiben bankett követte, amelyen Széchényi Viktor mondott beszédet, mint a Mackensen-huszárok testvérezredének, a 7. számú „Vilmos császár” huszárezred egykori tisztje. Utána Kozma Miklós emlékeztetett arra, hogy 20 éve történt a gorlicei áttörés. Mackensen a limanovai csatára emlékeztette a jelenlévőket, majd meglátogatta a szálloda más termeiben ebédelő huszárait. Délután utazott vissza Budapestre a sínautóval.

Érdekes színfoltja volt a látogatásnak, hogy a volt 10-es huszárhadnagy dr. Hübner András ügyvédnek és feleségének, Schmidlechner Annának a Mackensen látogatás napján született meg kislfia, akinek keresztapaságát a vezértábornagy elvállalta. A Pestre visszautazó idős vezér, a sínautón gratulált egykori tisztjének. Az ekkor született „legkisebb tizes huszár”, Charles A. Hübner, magát ma is fehérvári Hübnernek vallja, jelentős részt vállalt és vállal ma is a 10-es huszárok emlékeinek megőrzésében. Dédelgetett terve, hogy egy Csitáry-emlékmű is álljon majd Székesfehérváron.

A régi huszárszobor helyett maguk a 10-es huszárok akartak újat állítani, s megrendelésükre Pátzay Pál lovas szobra 1937-ben el is készült. Szoborbizottságuk vezetőjeként Kozma Miklós 1937. február 20-án tartott szemlét Kandó Sándor festőművész társaságában a megyeháza előtti parkban, s az új szobor helyét itt jelölték ki. Pátzay alkotását „minden tekintetben gyönyörűnek” mondták.

A szoborelles hangulatot 1937. április 28-án Bilkei Ferenc esperes-plébános kifogásai indították el. Talán túl finoman fogalmazok, ha azt mondom, hogy a szobor meztelensége nem nyerte meg elsöre a fehérváriak tetszését. Igen nagy volt a tiltakozás ellene. A polgármester védelmébe vette a szobrot, már egy angol lapban közölt képét is mutatta a városatyáknak. Érvei között az is szerepelt, hogy miután a szobrot a 10-es huszárok tisztikara készítette, „*abba a városnak beleszólása nincs*”. A törvényhatósági bizottság azonban csak arra a fenyegetésre fogadta azt el, hogy a polgármester bejelentette: Kozma Miklós elviteti Kaposvárra a szobrot, ha a fehérváriaknak nem kell. Ez hatott. A gyengéd erőszakért cserébe viszont rögtön megszületett az aktuális fehérvári vicc: *A miért meztelen a huszár?* kérdésre azt illet felelni: *Mert most jön az adóhivatalból*. A szobor mögötti részen volt ugyanis a Városházán az adóhivatal.

Így tehát a Szent István szobor elhelyezési problémái miatt a Városháza mellett állították fel a huszáremléket 1939. december 9-én. Ugyanekkor ünnepelte az idős vezér, Mackensen 90. születésnapját, ezért a lovas szobor mögött a Városháza falán „embernagyságú márványtáblát” helyeztek el, melyen az ezredtulajdonos 1935. évi látogatásáról emlékeztek meg. Sajnos, ez az emléktábla ma már nincsen a helyén, és hogy létezik-e valahol, eddig hiába kutattuk.

Az avató ünnepségen Kozma Miklós titkos tanácsos, a vezértábornagy képviselőjében a német birodalmi követ és Hóman Bálint mondott beszédet, aki szintén 10-es huszár volt. A szobrot, mint a huszárezred ajándékát adták át a városnak. Németh Kálmánné visszaemlékezése az fényképek tanúsága szerint édesapja, vitéz Pap Lázár állt dicsőségen, régi megőrzött huszárruhájában, ahogyan az 1935-ös korszót is ő vitte még a régi huszárszoborhoz Patantyús-Ábrahám filmjén. Pap Lázár részt vett azon a több hetes németországi utazáson is, amit a vezértábornagy szervezett egykori katonáinak.

Kozma Miklós az emlékmű avatásán nemcsak Fehérvárnak, hanem egyenesen a nemzeti öröklétnek adta át a szobrot. Tény azonban, hogy a város nehezen fogadta el. Amikor Fehérvárra kerültem 1974-ben, mint errefelé teljesen ismeretlen engem is úgy igazítottak útba: *Menjen csak a meztelen szobor felé!*

Ebben a szoborban nem csupán a meztelenség volt a feltűnő, hanem teljességgel szokatlan elhelyezése is, aminek minősítésére ma is a bravúros a legmegfelelőbb kifejezés. Eppen az elhelyezés kérdésében azonban összekapcsolódik a történet ismét egy másik, a Szent István év történetében nem kevésbé jelentős szoborával, Sidló Ferenc Szent István emlékművével. Mint már említettem, a Szent István szobor felállításáról már az 1894-es országgyűlés határozott,

Sidló Ferenc: Szent István szobrának avatása 1938. augusztus 18-án, (Schäffer felvétele)

de csak az 1938-as ünnep hozta a tervet megvalósítható közelségbe. Ennek előkészítéseként a Székesfehérvári Múzeumegyesület 1930-ban, majd 1932-ben is foglalkozott az emlékművel, igen előrelátóan a jövődő városrendezés szempontjából is, hiszen az általuk javasolt helyet, a Városház teret mindvégig szabadon szeretnék volna hagyni e szobor számára.

A szoborállítás tervét Hóman Bálint felvetésére Darányi miniszterelnök terjesztette a kormányzó elé, aki támogatta azt. E támogatásért egyébként Székesfehérvár város törvényhatósága köszönetét fejezte ki. 1937. március 4-én leírták a Székesfehérvári Friss Újságban a pontos megrendelést is, amelynek megvalósításával 1937 januárjában Sidló Ferencet bízták meg: „A miniszterelnök az emlékművet a városháza előtti téren tervezi felállítani lovasszobor alakjában, mellékalakok és reliefek nélkül, másfélszeres természetes nagyságban, vörös márvány talapzaton.”

A Szent István Szoborbizottság 1937. elején alakult meg Hóman Bálint vezetésével. A bizottsági tagok a szobor mintáját március 11-én tekintették meg Budapesten. Ekkor állapodtak meg abban, hogy a művész a végleges művet csak azután kezdi készíteni, amikor a helyét már eldöntötték. Elhatározták, hogy a helyszín kiválasztásához a Nemzeti Színház díszletműhelyében egy a tervezettel azonos nagyságú kulisszát készíttetnek, ezt viszik el a helyszínre, megnézendő: a Zichy ház előtt a járdánál, vagy a Püspökkút helyén álljon-e a szobor.

A szoborállítás ügye a kisgyűlés előtt kavart vitákat. A kormány 80 ezer pengős költségvállalását megnyugodva fogadták, de most az elhelyezés miatt támadt vita. Freud Manó bankigazgató joggal vetette fel, hogy a szobor számára kiszemelt, Bory Jenő Püspökkútjának a helye nem felel meg, mert itt csak az lenne a szerepe, hogy a kocsik kerüljessék. Volt is ebben a felvetésben sok igazság, hiszen ekkor még Magyarországon a balra hajts volt a közlekedési rend, az európai normákhoz igazodó jobboldali közlekedést, csak 1941-ben vezették be.

A szoborbizottság számára a kulisszát végül is az Operaház műszaki osztálya készítette el, és az első próbát 1937. április 27-én tartották Tolnay Béla scenikai főnök irányításával. Erre az időpontra a Püspökkutat lebontották és elszállították. A kulisszát ennek helyén állították fel, s a bizottság ezt a helyet, a Fő tér Rákóczi úti torkolatát választotta. Ettől függetlenül október 30-án ismét útra kelt a kulissza, a Városház tér több pontján megnézték, de nagyon bölcsen úgy határoztak, hogy a romkert ásatásai teljes befejezéséig nem döntenek: „mert nincsen kizárva, hogy a szobrot esetleg itt állítják fel”, tehát az ásatásoknál.

Jellemző, hogy az 1938-ra tervezett székesfehérvári diáktúrák céljára készült, 1938. tavaszán kiadott vezető a Fő téren állónak említi a Szent István szobrot, holott az akkor még sehol sem állt.

A tavasz beköszöntével újra a lapok címlapjára került a szobor ügye, mégpedig a Székesfehérvári Friss Újság 1938. április 30-ai lapszámában, ahol a Múzeumegyesület közgyűléséről számoltak be. Az újságíró olyannyira jó érzékkel ismerte fel, hogy a Múzeum igazgatójának, Marosi Arnoldnak a véleménye fontos, hogy cikkében a szobor elhelyezésével kapcsolatos véleményét teszi meg a legjelentősebb tárgynak, holott a közgyűlésről szóló emlékeztető – más ügyeket tartván lényegesnek erről egy szót sem szól. Marosi tehát az ásatási területen való szoborállítást lehetetlennek, a Zichy ligetit helytelennek, a Városház téri (a Fellmayer ház előtt) lehetségesnek tartotta, de ideálisnak csak azt, ha a Megyeháza előtti téren állítják fel. Az új javaslatot Hóman Bálint megfontolandónak ítélve, bizottság kiküldését határozta el. Hamarosan a művész is bemutatta a szobor teljes nagyságú gipsz modelljét. A bizottság, mely 35 tagból állott június 20-án minden szóba jöhető helyszínen felállította a kulisszát. Ennek alapján a Megyeháza előtti tér mellett döntöttek úgy, hogy leszögezték: a szobor mögötti platánfát nem szabad kivágni, csupán az emlékmű előtti akácfák eshetnek áldozatul. A platán ma is virul, s ezzel a Szent István szobor is „révbe ért” volna, azonban tudjuk, hogy a 10-es huszárok már ezelőtt ide tervezték régi szobruk helyére az újat, Pátzay alkotását. Újabb és nehéz tárgyalások kezdődtek tehát, és persze újabb kulissza, immár a huszáremlék makettjével, míg végül a két szobor helyet cserélt. Még szerencse, hogy felállításuk előtt! A 10-es huszárezred szoborbizottsága nevében a hozzájárulást Toepke Erik nyugalmazott ezredes adta meg. A Szent István szobor sem úszta meg azonban, hogy adoma tárgyaúl szolgáljon. Kovács Nagy Antalné és Dr. Kőszegi Gyula is emlékezett a következőre:

- *Te tudod, hogy, miféle ló ez?* – beszélgetnek az atyafiak.
- *Nem, de megnézem.*
- *No, milyen ló?*
- *Hát Sidló!*

Bándy Jánosné, Schmidl Ferenc leánya emlékszik arra, hogy a Budai úton, az Aranybulla emlékmű környékén nézték, mint gyerekek a Szent István szobor érkezését. *„Nyitott hosszúpaltós kocsin, nagyon lassan hozták be a Budai úton a teljesen kész szobrot. A kocsi mellett 6-8 ember ment gyalogosan hosszú póznákkal, azokkal emelgették fel a villanyvezetékeket, hogy alatta átférjen a szobor.”* Kovács Nagy Antalné már a Zita királyné úton nézte a szállítást. Így emlékszik a vadgesztenyefák között érkező szoborra: *„ahogy érkeztek Pest felől, arról szinte fekete volt az ég a felhőktől, a Belváros felől viszont szépen sütött a nap. Sohasem felejttem el azt a látványt, ahogy szinte tűndökölt a sötét ég előtt a frissen öntött szobor. Maga Sidló is ott volt, időnként leszállt a kocsirol. Az oldalt gyalogló emberek a szobrot kötelekkel tartották. Amint megérkeztek a Megyeháza elé hatalmas zápor zúdult le, de utána gyönyörű nyári este lett, s tovább már reflektorok fényénél dolgoztak.”* A szoborállítás látványosságáról a helyi sajtó naponta számolt be, ezekből a cikkekből tudjuk meg, hogy nem csupán a lovasszobor, hanem Moiret Ödön Nagy Lajos szobra is szinte az utolsó percben került mai helyére.

Az említett és a már másutt tárgyalt szobrok Székesfehérvár maradandó értékeinek bizonyultak. Fontosnak tartom azonban e szobrok ismeretterjesztő funkcióját is. Láng Hugó lényegesnek tartja maga is. Édesapjától, Láng Istvántól is mindig azt hallotta, hogy az 1930-as évekbeli szoborállítási folyamatnak igen nagy hatása volt a fehérvári lokálpatriotizmus felélesztésére. *„Ezekről az emberekről, mint Varkocs, Wattay, Kálmáncsai ezelőtt senki sem tudott, senki sem hallott. Most fedezték fel, hogy a nagy királyokon kívül is lehet nekünk, fehérváriaknak fontos történelmi személyünk, s róluk nekünk kell megemlékezni, rájuk nekünk lehet büszkének lenni!”*

„A mi régi Szent Istvánunk koronája semmi a pallosa nélkül”

1938. május 22-én ragyogó napsütéses vasárnap virradt Székesfehérvárra. Ez volt a jubileumi év első országos jelentőségű székesfehérvári eseménye. A Margit-szigeten szokásos vitézavatásra most itt készülődtek Szent István városában, közelebről családi bazilikájában, temetkezőhelyén. Ez volt az első hivatalos ünnepség, melynek helyszíne a frissen feltárt és kialakított Romkert volt.

A nagy érdeklődéssel, helyben pedig nagy izgalommal várt vitézavatásra messze földről érkeztek vendégek. Az utólagos felmérés szerint a vendégek többsége csak erre a napra érkezett, de 2800-an itt is éjszakáztak. Egyikük leírta a város hangulatát: *„Ott voltam az ősi városban már szombaton este. Nyüzsgő izgalmat találtam: a szállókban egyetlen szobát sem lehetett kapni, magánzállásról kellett gondoskodni. Az éttermetek a zsúfolásig lepték el az előkelő katonai közönség. Ahol vacsoráztam számlálni lehetett a tábornokokat. A házakat már zászlók lepték el, a várost a másnap izgalma nem hagyta aludni.”*

Az események leírását is élvezetes olvasni. Látja az ember a májusi szélben lobogó színes zászlókat, a zsendülő, harsogó zöld füvet, az iskolások nyári ünneplőjét, a vendég asszonyságok tavaszi toalettjének színeit, s látja, illetve érzi az ünnepi város tisztaságát. Én mindig érzem ilyenkor a frissen ácsolt fa illatát is, hiszen apósom sokszor mesélt arról, hogy őt győri utászszázadbeli katonai gyakorlat után vezényelték a tribünök ácsolására, és itt találkozott az ünnepen családjával, akik hivatalos meghívóként érkeztek unokatestvére, Lukács Pál avatására. A két hatalmas tribün munkálatairól a hírlapok is beszámoltak: az egyiket a hajmáskéri utászzászlóalj, a másikat a BESZKÁRT műszaki osztálya állította fel. A kertészeti munkákat Morbitzer Jenő, a főváros kertészeti igazgatója irányította.

Schmidl Ferenc rendezte a helyszínt, a Romkert, a bevonulási útvonal (Vasútállomás, Deák F. utca, Zita királyné útja, Várkörút) és a vasútállomás ünnepi díszítését: hozzá 2000 méter nemzetiszínű kárpitot használtak fel. Szarka Géza és Láng István így írt: *„Az árbocokra felrepültek a 7 méter hosszú egybojtos, csúcsban végződő, nemzeti és városi lobogók. A Várkörút összehajló fái miatt alig látszik a zászló-sorfal: itt tehát az úttest felett kifeszített, vízszintes lobogók adják a ritmust. Minden zászló és minden címer tövében – végig az útvonalon – cserfalombos sisakkal egy-egy fegyveres katona áll. És ezt a nagyvonalú feszes ünnepi dísz gyönyörűen oldja fel a legdrágább magyar fűzér: a sorfalat álló magyar ifjúság...”*

A kormányzói pár és kísérete a Turán különvonaton 10 órakor érkezett meg, Temessy Milán, vegyesdandár-parancsnok, Széchényi Viktor, Ecsedy Havranek József és Csitáry Emil köszöntötte.

Az utat a bábolnai ménes hófehér négyes fogatain tették meg a Romkertig.

A bevonulás kapcsán Noll Ilona mondta el a következő kedves gyerek-szaj történetet: *„Fehérváron nagynénémnél laktam a Szabó-palotában. Ennek a földszintjén volt a gőzmosodájuk, a Szűcs mosoda. 1938-ban két kis fiuk volt. A vitézavatásra érkező vendégek fogadására mi nem mentünk sehová, hiszen tudtuk, hogy a ház előtt fognak elvonulni, gondoltuk, majd itt megnézzük. A gyerekek nem tudtak talán a dolgról, meg túl kicsik is voltak, mert amikor Horthy kormányzó a négyes fogaton közlekedett, az egyik gyerek lélekszakadva rohant előre: „Édesanyám, tessék jönni, mert itt a király!”*

„Többen voltak kétezernél is tán Jó magyarok a vitézi listán”

A vendégeket a romkernél Imrédy Béla miniszterelnök, az első számú vitézjelölt, Teleki Pál kultuszminiszter és több más miniszteriális úr fogadta. A kormányzót Temessy Milán, a kormányzónét Hóman Bálint kísérte. A díszemelvényen foglalt helyet Haász István táborigazgató és Soltész Elemér protestáns táborigazgató. Tőlük balra a díszmagyarba öltözött hölgyek várták a kormányzónét. Az országnagyok között megjelent József főherceg, tábornagy és fia, József Ferenc főherceg, s a vendégek között Kozma Miklós, Batthyány Gyula és még sokan mások. Az út másik oldalán álló tribünön az avatandók családtagjai foglaltak helyet. A Romkert melletti úttesten várakozott az 1903 avatandó.

A kormányzó érkezésekor engedték útra a várakozó postagalambok első csapatát a beosztott híradósok egy háttérben álló teherautóról. A galambok a lábukon levő gyűrűben Csitáry polgármester hártypapírra írott üzenetét vitték, melyet a posta ünnepi bélyegzővel látott el. A galambok egyúttal a galambászverseny résztvevői is, felbocsátásuk tájegységenként történt. Először a kelet-magyarországiak, az ünnepség kezdetét jelző harsonajnél a déliek, az avatás megkezdésekor a dunántúliak, az eskütételkor pedig az ország minden részéről összegyűjtött fehér postagalambok szárnyaltak fel. Különös érzés ma Pattantyús–Ábrahám archív filmjén ezt a hajdanvolt szárnyalást megfigyelni!

Az ünnepséget a két táborigazgató imája nyitotta meg, majd a kormányzó emelkedett szólásra. A katonásan rövid beszéd után Színay Béla vitézi törzskapitány ismertette az avatandók adatait (az azóta elhunytakét is), majd Lipcsey Márton ny. tábornok vitézi üdvözlése után

Vitézavatás a székesfehérvári romkertben, 1938. május 22.

Igmándy Hegyessy Géza ny. testőrtábornok olvasta fel a vitézi eskü szövegét, majd következett az avatási szertartás. A mindvégig halkán játszó katonazene hangjaira (először a *Boldogasszony anyánk* kezdetű egyházi éneket játszották) váltották egymást az avatandók tízes sorai: az első Imrédy Béla, a kilencedik Aba Novák Vilmos festőművész, a romkert műauzóleum falfestményeinek későbbi alkotója. A kormányzó hosszabban elbeszélgetett Iharos József székesfehérvári nyugalmazott rendőr hadirokkanttal, akit ketten támogattak. Az avatás szertartását egy idő után Hellebronth Antal, főkapitány-helyettes vette át. Az avatás után a Romkert oldalában az egységek díszmenete haladt el. A díszmenetben a Ludovika Akadémia és a jutasi altisztképző egysége után az avatott vitézek, a frontharcosok, a levante- és a lövész díszszakasz után a fehérvári ciszterci gimnazisták, az Ybl Miklós állami gimnazisták és a Felsőkereskedelmi szakasza következett, majd a cserkészek díszmenete zárta a sort. Igazi harcos ünnep volt ez, mindazon kellékekkel: külsőségekkel, fegyelemmel, katonás kiállással, ami a kard, vagy címádó idézetünkre visszautalva, mely Zrínyi Miklós: *A török áfium ellen való orvosság* című művéből való, a pallos ünnepéhez illett.

A szertartás vége felé a kormányzó Széchenyi Viktornéval a Székesegyházba a 11 órai „szagos misére” távozott. A kormányzó az ásatásokat tekintette meg Hóman Bálint vezetésével, majd a vitézi székház alapkövetétele következett. Utána a polgármesteri irodában pihent, tiszteletére a polgármester fogadást rendezett, majd a vitézi áldomásra hajtatott a Lövöldébe. A díszbejelenés a legrangosabb felavatott vitéz, Imrédy Béla mondott pohárköszöntőt. Így emlékezett minderre Csitáry polgármester: *„A városháza emeleti előcsarnokában a budapesti Gundel vendéglős nagyszabású tízórait szerveztem, amire az ideérkezett vitézek és más előkelőségek voltak hivatalosak. Ugyanakkor a kis tanácsteremben, ahol pihenése után a kormányzó is megjelent, a jelenlévő miniszterek és fontosabb közhatóságok vezetői (pl. a kúria elnöke, a számszék elnöke, a közigazgatási bíróság elnöke stb.) részére tállalt fel a Gundel vendéglős által összeállított tízórait. Ezután a püspökhöz kísértem át a kormányzót, majd a város által megszerzett „Polgári Lövöldé” kertjében rendezett vitézi áldomásra mentünk, előzőleg azonban elhelyeztük a vitézi székház alapkövét, ahol én ismerttettem meg vele a székház terveit. A vitézi áldomáson nagyon megbecsültek, mert a kormányzó mellett helyet foglaló és az ünnepi köszöntőt mondó miniszterelnökkel szemben jelölték ki helyemet, tehát sok helyet megelőztem az aktív minisztereket.”*

Jegyezzük itt meg, hogy az emlegetett, Schmidl Ferenc tervei szerint hamarosan felépült vitézi székház nagytermét is egy Aba Novák Vilmos által készített falfestmény díszítette. Az ekkor ünnepélyesen előkészített alapkövet és alapító iratot a vitézi székházba való beépítésig a múzeumban őrizték. 1940-ben, a vitézi rend 20 éves fennállása alkalmából Schmidl Ferenc ezen munkájáért a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét kapta.

A Lövöldében, a tornacsarnokban 300 személyre terítettek. A többi vitéz a kertben költötte el az ebédet, miközben a fehérvári *Éneklő Ifjúság* ezertagú kórusa énekelt. E nap eseményeiről a Magyar Rádió helyszíni közvetítésen számolt be. A vitézavatásról Budinszky Sándor, a vitézi székház alapkövének letételéről Baróti Géza közvetített.

Szerencsére a vitézavatással kapcsolatosan kedves segítőknek saját emlékeit is összegyűjthettem. Dr. Tóth Ferenc és dr. Láng Jenő, mint várományosok álltak az avatandók sorában. Dr. Láng Jenő így emlékezett: *„Engem édesapám után várományosként 1938-ban Székesfehérváron avattak vitézzé. Az avatandók természetesen katonás rendben járultak az avatáshoz. Külön csoportban álltak a saját jogon avatandó tisztek és altisztek, majd a tisztí várományosok és a legénységi várományosok. Az avatást követően a Romkert oldalában volt a díszmenet, ahol a frontharcosok és a levante is felvonultak. Utána a Lövöldekertben volt az ünnepi ebéd. Ez már kötetlen volt, nekünk várományosoknak a fák alatt terítettek. Délután már a tanügyi kiállításra voltam beosztva teremőrnek.”* Dr. Ármos István a következő történelmi leckével emlékezett: *„A megyei szervek nem nagyon voltak benne a 38-as szervezőmunkában. Én ekkor fiatal megyei tisztviselő voltam, így a vitézavatást otthonról, a Koronczay-házból néztem. Érdekesek ennek az egyetlen háznak a címei. Rákóczi út 7.; Bazilika tér 5.; Szabadság tér 1.; Koronázó tér 1. Ez mind ugyanannak a háznak a címe. Egy egész történelemlecke”. Láttuk, hogy a valamikor szemben álló Eisenbarth-háznak is megvan a maga története. Dr. Eisenbarth Tamás ezt egyszerűen így foglalta össze: *„Én Szent István koporsója fölött születtem. A régi hálósobában, pontosan a mai mauzóleum fölött születtem. Az udvarunk a várfal alatt volt. A park mai védett tiszafája az udvarunkban állt.”**

Tanügyi kiállítás

Közben a kormányzóné a püspöknél elköltött ebéd után az Úrinők otthona alapkövetésén és a Tanügyi Kiállítás megnyitásán vett részt. Itt megnézte a kiállítást és meghallgatta a Kovács Tibor által vezetett szavalókórust, ezzel és néhány rövid beszéddel felavatták az új Szent István Központi Elemi Iskolát, aminek nevezetessége az volt, hogy ebben volt a Hóman minisztersége alatt épített ezredik tanterem. Az 1936-ban eltervezett 24 tantermes iskola a Széna téren 306 ezer pengős költségvetéssel rendelkezett. Ebből 140 ezer pengő volt a Hóman Bálint által biztosított államsegély. A többi pénzt a város törzsvagyonából, illetve a szükségtelenné vált iskolák eladási árából kellett fedezni. Az iskolaépítés az egykori vásártér beépítésének folyamataiba illeszkedett.

A *Fehérvári iskolahét* és a tanügyi kiállítás minden akkori tanulónak és pedagógusnak nagy élményt és nagyon sok izgalmat jelentett. A hatalmas kiállítást, mely az ország legnagyobb tankerületének életét fogta át, az újságíróknak már május 11-én bemutatták. Az *Alkotó gyermek* címet viselő teremben 21 elemi iskolából érkezett 163 alkotást mutattak be. Így adott a munkáról számot dr. Balassa Brúnó tankerületi főigazgató, a kiállítás kezdeményezője: „A Tanügyi Kiállítás megalkotására az egész tankerület fogott össze, hogy az áldozatos és megértő együttműködésnek maradandó és országra szóló tanújelét adja, a tanulóknak pedig ki nem apadó forrását tárja fel. Az új Szent István népkiskola 31 termét, előcsarnokait, folyosóit és két lépcsőházát töltötte meg az a színvonalú, elmés és tervszerűen készített, megválogatott anyag, melyet művészi kezek rendeztek el feledhetetlen ízlésű csoportokba... a tankerület iskoláiban váratlanul tartott zseb és táskavizsgálat tárgyai a tanulók fejlődési szakasza szerint csoportosítva három nagy falmezőt töltöttek meg. Vallásos, közhasznú és egyéni tárgyak szerint való csoportosításban pedig értékes lélektani eredménnyel és tanulsággal szolgáltak.” Dr. Baróth Ernő még ma is élénken emlékszik a zsebvizsgálat termére, ahová mint cserkészteremörnek osztották be. Nevetve mesélte nekem, hogy a „zsebekben” persze szerelmes levél is volt, méghozzá verses is. Mihályi Gyuláné, aki akkor volt tanítóképzős diák, büszkén mutatta a kiállításon való részvétele okán kapott emléklapot, mely egy lapja vesztett, háborús sérült bizonyítványában csodával határos módon maradt meg.

Az egykori diákoknak természetesen egészen más véleménye volt iskoláról és oktatásról. Idézzünk fel ehhez egy korabeli viccet az iskolai tárgyuak közül: Két nebuló beszélget. – *Tudod, mi szeretnék én lenni? Varázsló!*

– *És akkor mit varázsolnál?*

– *A tanító bácsit kanárvá varázsolnám és kinyitnám neki az ablakot.*

A hölgyek öröme

A színes események legegyszerűbb leírására szorítkozhattam csupán. A résztvevők mindegyike, s főként a rendezők kifejezetten törekedtek arra, hogy a vendégkoszorú is minél látványosabb legyen. Horthy Miklósné kezdeményezésére neves tervezők női díszruhák terveit mutatták be április 3-án az Operaházban, s a hölgyek között vetélkedés indult a székesfehérvári ünnepségeken való megjelenés terén. Az operabeli bemutatóról készített híradófilm fennmaradt. Az előkelő hölgyek az országgyűlésen viselendő díszmagyarokat egy Duna-körzói divatbemutatón a kormányzóné és Anna főhercegnő fővédnöksége alatt mutatták be. A Főméltóságú Asszony egyik díszruháját a Nemzeti Múzeum őrzi, ehhez Kőröstarcsán készítettek Hunnia csipkéből kötényt és főkötőt. Jakab Andrásné szakszerű véleménye szerint ennek a kollekciónak kötőjét viselte Hothyné a székesfehérvári országgyűlésen. Pattantyús-Ábrahám filmjén viszont jól látszik, hogy a vitézavatáson patyolat ingvált és kötényt hordott. Dr. Altorjai Józsefné még ma is pontosan emlékszik a kormányzóné kétféle lila selyemből szabott díszmagyarjára, és arra is, hogy a csipke fátylat halasi asszonyok készítették, két sarkában a Horthy- illetve a Purgly címet formázták meg.

A díszruhákat emlegetve, az urak sem maradhatnak ki a sorból. Dr. Baróth Ernő szerint ekkor városszerte úgy tudták, hogy Hóman képviselő a fehérvári polgárok „kékbeli” viseletét készítette el magának, s ezt hordta az ünnepi alkalmakkor a díszmagyar mentéje alatt.

„Mikor a Szent Jobbot s koponya ereklyét István király ékes kősírájára tették”

Mintha be sem fejeztük volna a krónikát és annak idején az ünneplést! Azon a napon, amikor Fehérváron a vitézek tették esküjüket elkezdődött a fővárosban a XXXIV. Eucharisztikus Kongresszus előkészítő nagygyűlése, s a kongresszus tartott egészen május 29-ig, majd más-

nap a Szent Jobb körmenet után kezdte meg az ereklye országjárását. A kongresszusra érkezett Eugenio Pacelli bíboros, államtitkár, 1939-től XII. Pius néven pápa, kíséretében volt Giovanni Battista Montini, a későbbi VI. Pál pápa is, valamint velük együtt 14 kardinális, 37 érsek és 196 püspök.

A Kongresszusra érkező Pacelli bíborost, XI. Pius pápa küldöttét a főváros felé utaztában hivatalosan május 23-án Székesfehérváron fogadta latin nyelvű beszéddel Shvoy Lajos megyéspüspök és Teleki Pál kultuszminiszter. A nagy emberek mellett tanítóképzős lány állt, aki virágcsokorral köszöntötte a pápai legátust. A kislányt akkor Potyondi Eszternek hívták, ma Mihályi Gyulánának ismerjük. Pacelli bíboros vonata a kongresszusról hazautaztában, május 31-én is megállt Fehérváron, ekkor Serédi Jusztinián hercegprímás a határig kísérte, majd visszautazott Fehérvárra, hogy másnap itt fogadja a Szent Jobb ereklyét. A kongresszus hivatalos programjában három fehérvári előadó szerepelt: Shvoy Lajos püspök, Marschall Ráfél és Czikené Lovich Ilona. A helyi hírlapok útján a Szent Zita Leánykör kérte a háziasszonyokat, hogy május 29-én szabadságot adják cselédeiket, s küldjék el őket a kör helyiségébe, hogy számukra utazást szervezzenek a budapesti körmenetre.

A katolikus egyház hivatalosan a Szent István évet a Szent Jobb feltalálása ünnepén, május 30-án a budapesti ünnepséggel kezdte. A Szent Jobb országjárása különleges eseményhez illő érdeklődést és tiszteletet keltett. Különlegeseek voltak a külsőségek is. Az ereklyét szállító ún. „aranyvonat” erre a célra épített díszkocsiját Urbányi Vilmos és Márton Lajos tervezte, a kocsit 19 ezer pengőbe került, az aranyvonat vontatási költsége pedig 7070 pengőre rúgott. A „termeskocsi” közepén üvegből készült részben szállították az ereklyét, melyet öre, Mészáros János, érseki helynök kísért, a koronaörség és a testőrség biztosított.

„Üdvözlégy, szent király szent jobbja!”

1938. június 1-jén, szerdai napon a Szent Jobb országjáró útja során az „Aranyvonaton” második állomására, Székesfehérvárra érkezett. A pályaudvaron emberáradat fogadta: a bevonulási útvonalon kb. 20 ezer, a Boldogasszony téren 40 ezer ember várta. Az egykorú leírások különösen kiemelik a vidékenként népviseletbe öltözött falusiak nagy számát, hiszen nyári dologidő volt és a naptár szerint hétköznap. Csak Székesfehérváron és a résztvevők szí-

1938. május 23. Az Eucharisztikus Kongresszusra érkező Eugenio Pacelli bíboros államtitkárt, pápai legátust fogadja Székesfehérváron Shvoy Lajos megyéspüspök és Teleki Pál miniszter.

vében volt ünnep ez a derűs nap. Székesfehérváron bizonyosan nem mozgott még eddig ennyi idegen egy időben, a város most lakosainak legalább másfélszeresét fogadta! A tömeg hálás szívvel várta „a Szent Jobbot, mely országot tartott meg, a Szent Koponyát, mely nemzetet teremtett”.

Az ünnep jelentőségének megfelelően folytak az előkészületek is. A szerdai napra általános munkaszünetet rendeltek el, az üzletek is csak kora reggel és kora délután tarthattak nyitva, a szerdai hetivásárt csütörtökre halasztották. A posta ünnepi alkalmi bélyegzést szervezett. Az iparosoknak székházukban hirdettek gyülekezőt, természetesen sötét ünneplő ruhában, a menetben a 800 iparos 36 régi céhzászló alatt, 16 céhládával vonult. Az „Aranyvonat” fogadását vasárnap és hétfőn is elpróbálták.

A fogadóbizottság: József főherceg, Mikecz Ödön igazságügy-miniszter, Hóman Bálint, Széchényi Viktor, Csitáry Emil, Sónyi Hugó tábornok a honvédség főparancsnoka, Temesy Milán. 1/2 9-kor visszaérkezett Serédi Jusztinián, aki a kongresszusról elutazó Pacelli bíborost kísérte a határig, és megérkezett Angelo Rotta címzetes érsek, budapesti apostoli nuncius. A pályaudvar bejáratánál a magyar és a német rádió közvetített.

Az „aranyvonat” 9 óra 10 perckor érkezett. Az aranyozott, tetején hatalmas koronával díszített 3. vagon szállította lehajtható üveges oldala mögött az ereklyét. A fehérvári testőrök sorfala előtt 8 pap hozta le az ereklyét az ezüstlépcsőn és helyezte a 8 hófehér paripa által vontatott dízkocsra. A nyergesek hátán egy-egy zöld díszruhás lovas, a fogat előtt Pettkó-Szandtner Tibor méneskari alezredes, az ereklye kocsija mögött Mészáros ereklyeőr kocsija. A menet élén a lovas rendőr díszszakasz, harsonások, majd a bábolnai lovas levente zenekar haladt. Az ereklyekocsit a nemesi lovasbandérium fogta közre, elől József Ferenc főherceggel. A bandérium után a négyesfogatok élén József főhercegé. A négyesfogatok parádés kocsisainak libériái a Habsburg, Zichy, Eszterházy, Széchényi, Károlyi, Hadik, Nádasdy, Jankovich, Hunyady, Merán, Pappenheim és a Wimpffen címerek ékeskedtek.

A menet a vasútállomástól a Deák utcán át a Budai útra, a Vörösmarty térre, majd a BolDOGASSZONYI térre (ma Piac tér) tartott. A tér végén magasodott a fehérrel és sárgával (a pápai állam színeivel) díszített kétemeletes oltár, tetején 5 méteres keresztel. Az oltár jótékonyan takarta az Arany Pontyhoz címzett fogadót, hiszen annak háttal állt.

9 óra 20 perckor az Ottokár harang szava jelezte, hogy a püspöki palotából elindult a főpapi menet: elől a fehérvári székeskáptalan tagjai, Angelo Rotta, a külföldi főpapok és Serédi hercegprímás (bíboruszályát ketten vitték).

9 óra 30 perckor megérkezett a főpapi menettel a Szent István koponyaereklye, a fehérvári Székesegyház Szent István-ereklyéje.

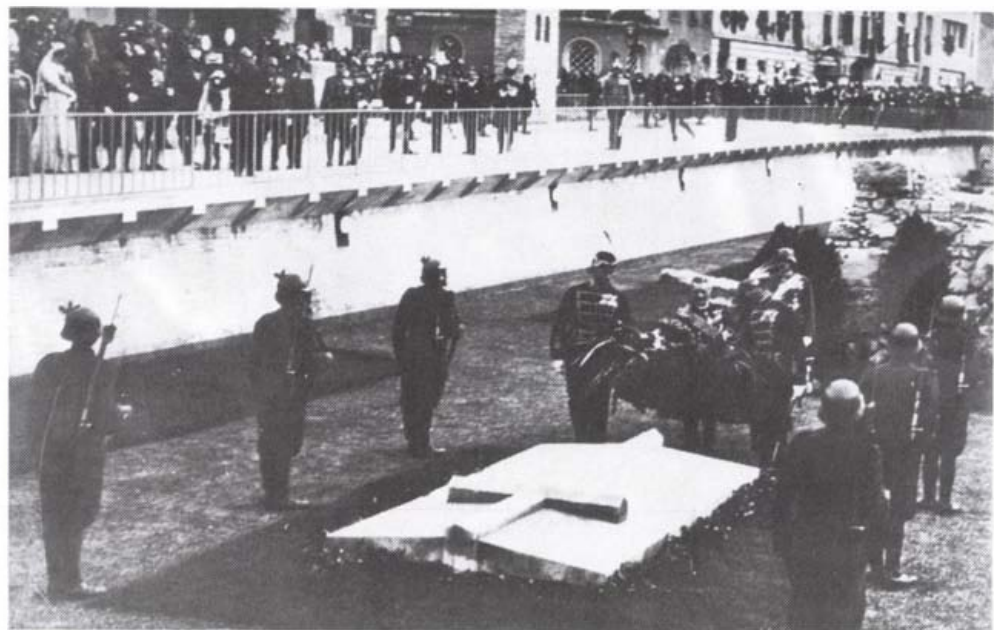
9 óra 40 perckor a harsonajel a Szent Jobb érkezését jelezte. A két ereklyét magas emelvényre helyezték. A őrzést a rohamsisakos, cserfaleveles katonai díszőrség biztosította.

Az oltárnál Angelo Rotta mondta el Szent Istvánhoz a könyörgést, majd csendes misét pontifikált. A szentmise alatt a budapesti MÁV zenekar és a két helybeli gimnázium énekkara hangszórókon vezette a népénekeket. Ezután Shvoy püspök mondta el a felajánló imát. A Himnusz után megindult a körmenet a Szent István szarkofághoz: az ereklyék előtt Rotta nuncius és Serédi hercegprímás. A Szent Jobbot és a Koponyaereklyét a koporsóra helyezték. Az ereklyék előtt mintegy 2 órán keresztül vonult el a tisztelgők menete, majd 13 órakor az ereklyéket a díszszázad a Székesegyházba kísérte.

„Ez a menet olyan szép és olyan impozáns volt – írja Fodor László, a Székesfehérvári Friss Újság főszerkesztője, – hogy teljes hűségben emberi toll képtelen azt papírra vetni. Az árvalányhajás cserkészek, a magyar ruhás lányok, a babos kendős, sötét pruszliékos különböző községbeli leánycsoportok, a Karácsony pusztai legények magyar ruhás csoportja árvalányhajából font koszorúja tetején a magyar címer, a székesfehérvári iparosság, az egyes iparágak külön-külön céh ládával, iparuk jelvényeivel, egytől-egyig minden csoport feledhetetlen.”

„Ez a temetés már nem is fájó búcsú, hanem diadalmenet”

Az 1927-ben elhunyt székesfehérvári püspök, Prohászka Ottokár hamvait 1938. május 30-án exhumálták és este átszállították a Székesegyházba.

A romkert hivatalos fölvatása, 1938. augusztus 18-án. Horthy kormányzó babérkoszorút helyez el a közös királysírra.

A délelőtti folyamán bontották fel a sirt. Így emlékezett az eseményre Csitáry polgármester: *„A Szent Jobb látogatását megelőző napon bontottuk fel néhai Prohászka Ottokár megyés püspök hosszútemetői sírját és koporsóját. Ekkor volt az első találkozásom a halál utáni „hulla felszedési” állapottal. Amikor a koporsót felnyitották őszintén szólva, valamiféle csodát vártunk, de azután látni kellett, hogy az enyészet szörnyű hatalma itt is megkezdte megszokott munkáját.”*

Este negyednyolckor emelték vállukra a város vezetői a koporsót. A komor szertartás a szép májusi estén igazi ünnepi hangulatban, a Szent Jobb ünnepségre készülők ezreinek kezében tartott fáklyák és gyertyák fényénél zajlott le. A gyászmenetet az egész útvonalon, a Szentháromság temető kriptájától a Palotai úton, a Nádor utcán, a Károly király téren (a mai Fő utca és a Fő tér) át a Székesegyházig ünnepien kivilágított és virággal, illetve szőnyegekkel díszített nyitott ablakú házak fogadták. Ahogy az est leszállt, fáklyák és gyertyák erdeje világitott. Mégsem ez az esti kép ragadja meg az olvasót a tudósításokban, hanem a hangok. A temetői kriptá csilingelő lélekharagja búcsúztatja, a Bazilika legmélyebb hangú, a nagy halott nevét őrző Ottokár-harangja pedig várja a néhai püspököt, a ravatalra borított lepel és a végső síremlék felirata szerint *„Magyarország apostolát és tanítóját”*. A piros-fehér-zöld selyemleplet a Katolikus Nőszövetség készítette.

A Székesfehérvári Friss Újság egykorú tudósítása meghatott szavakkal írt az eseményről: *„Amint a Palotai utca közepéről visszatekintünk a nyílegyenes úton haladó impozáns menetre és látjuk az emberek ezreit, önkéntelenül is visszaemlékezik a halandó a nagy püspök életére, mert ez a pompa, ez az igazi díszkíséret eleveníti fel esztendő után igazán azt a nagy szeretetet és tiszteletet, amellyel életében Prohászka Ottokárt elhalmozták.”*

A ravatalt másnap a bazilikában, június 1-jén a Szent Jobb ünnepség alatt pedig a Szent Anna kápolnában látogathatták meg a hívők. Délután a nagy püspököt a romkertből temették. A beszentelés alatt a két ereklyét, a Szent Jobbot és a Szent István koponyaereklyét Szent István szarkofágjára helyezték. Innen gyászszertartás és beszentelés után délután 4 órakeresztül hosszú gyászmenettel indultak a hamvak a közadakozásból épült Prohászka emléktemplomba, végső nyughelyükre.

A beszentelést Shvoy püspök végezte, a gyászmenetben Angelo Rotta pápai nuncius és Serédi Jusztinián hercegrímás is részt vett. A gyászzenét a MÁV zenészek és dalosok szolgáltatták, a zenekart dr. Burcsik Sándor, az énekkart Országih Tivadar vezényelte. A menetben levente zenekarok is zenéltek, az egyházmegye küldöttei helyszínenként, táblák alatt, saját viseletükben vonultak. A hatlovas gyászkozi előtt haladtak a főpapok, utána a család és a helyi előkelők. A templom lépcsőjén a gyászszertartást Serédi hercegrímás és Glattfelder Gyula csanádi püspök fejezte be, majd a koporsót Orbán Antal síremlékében helyezték el.

A nagy püspök temetése után a tömeg még mindig a helyén maradt, hiszen előttük haladt el a romkertből a Szent Jobb ereklye menete a vasútállomás felé. Az aranyvonat este 7 órakor robogott el Székesfehérvárról.

„800 tollforgó lebeg „

„Körülbelül 800 tollforgó lebeg a sorfalat álló növendékek Bocskay sapkáján. Máskor valóságos erdő, most egészen elveszünk abban a néptengerben, amely fogyni nem akaró zárt sorokban vonul el előttünk...” – írta Plavits M. Fremiota nővér a temetésről. Bizony, nem volt egyszerű feladat ennek az ünnepnek a megszervezése! Csitáry polgármester így ír erről: „A Szent Jobb és a (Székesfehérváron őrzött) koponya ereklye összetételalkozásának örömére rendezett nagyszabású megyei hódoló ünnepségen, amelyen közel 50 ezer ember vett részt, a vármegyei arisztokrácia élén József királyi herceg, tábornagy, házierezdünk egykori legendás parancsnoka is megjelent, és én adtam neki szállást otthonomban, hogy át tudjon öltözködni. Ez könnyen megtörténhetett, mert családommal a szőlőhegyi villánkban nyaraltunk.”

Mint láttuk, az előkelőségek elhelyezése is gondot okozott. A megyei arisztokrácia a főispán, a főpapok és kíséretük a püspök vendégei voltak. A pápai nuncius, Lichtenstein herceg és felesége, Erzsébet Amália hercegnő az ünnepségek szünetében megtekintette a megszépült várost és a városházát. Lichtenstein akkori uralkodó hercegének sokat mondhatott ez a látvány, hiszen 1902 és 1910 között, mint ulánus kapitány, Székesfehérváron szolgált.

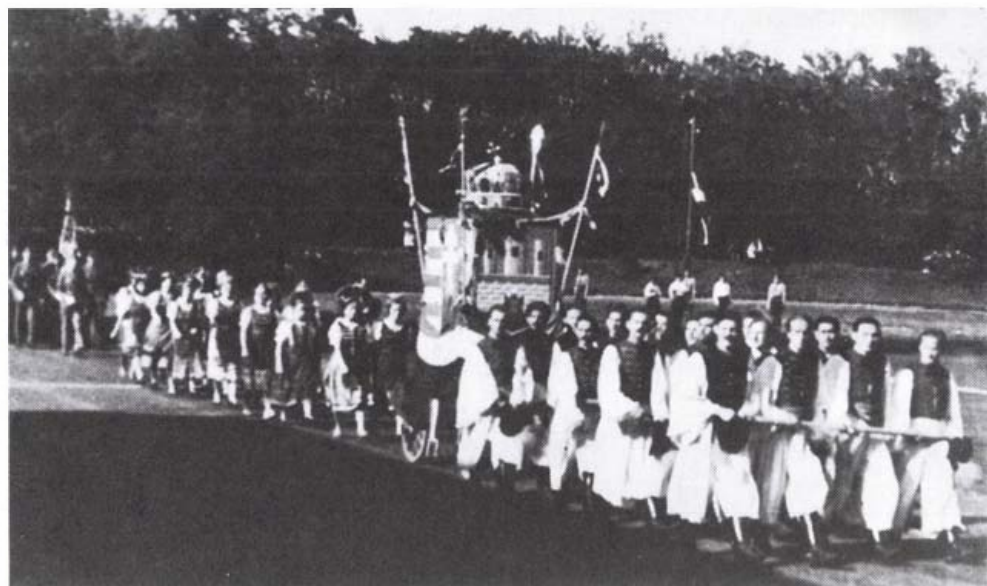
A sok vendég elhelyezése és útbaigazítása a vidéki erőkkel megerősített rendőrség feladata volt, s ennek meg is felelt, hiszen „a kolosszális tömegek dacára semmi zavaró momentum nem állott elő”. A 36 tagú mentős készületnek azonban 800 esetben akadt munkája, egy személyt kellett kórházba szállítani. Sokkal prózaibb szervezési gondokról is beszámolt Láng Hugó: „Édesapám, Láng István forgatókönyve igen vastag kötet volt. Tartalmazott az útvonal biztosításától kezdve minden apró részletet, egészen addig, hogy ki fog rendet csinálni a lovas bandériumok elvonulása után?” Itt persze nem a lovasok jelentették a gondot!

Ebédelési lehetőséget csak azok vehettek igénybe, akik a jegyüket előre megváltották, ezen a napon a vendéglők csak az ő számukra főztek, csak ebédjeggyel lehetett fizetni. A többiek a mellékutcákban felállított lacikonyháknál ehettek.

Héjj Valéria így emlékezett az édesapja Arany Pontyhoz címzett vendéglőjében eltöltött ünnepre: „A rendezőbizottság előtte végiglátogatta és osztályokba sorolta a vendéglőket. A mi kis vendéglőnk a kisebb városok küldöttségeit fogadta, ide voltak beosztva Budafok, Martonvásár, Csongrád, Szentés és Karcag küldöttei. Komoly feladat volt nálunk leültetni és kulturáltan kiszolgálni ezt a 150-200 embert. A Szent Jobb-ünnepség előtt már egész héten folyt a munka nálunk is és a téren is, hiszen, a nagy szabadtéri oltár a házunk előtt állt. Külön gondot okozott a szervezőknek, hogy a vendéglő épület, amely a város tulajdona volt - elég rossz állapotban volt. Ezt a kívülről ütött-kopott épületet és a mi firmatáblánkat, amely a ház tetején volt, el kellett takarni. Elénk épült tehát az oltár, így mi az egész Szent Jobb-ünnepséget 1938. június 1-jén, az üzlet ajtajából, az oltár mögül néztük, a misét persze így csak hallgattuk. Hallani mindent hallottunk, hiszen hangszórók erősítették a hangot. Nálunk benn ekkor nem lehetett senki, mert az ünnepségek idejére a vendéglőket be kellett zárni, és ezt szigorúan ellenőrizték. Az ebédet egy Pacsainé nevű szakácsnő főzte ki, aki nagy családi vendégségeinken is főzött. A menü egyszerű, de finom volt, marhahús leves, borjúpaprikás kokedlival, salátával és tőpörtyűs pogácsa. Tehát a híresen jó ételeinket adtuk a nagy ünnepen is, megelégedésre.”

Leventék, dalosok, sportolók és katonák

Június 5-én és 6-án került sor a nagy országos leventeünnepre, melyen hét törvényhatósági város és 21 megye 1200 leventéje versengett az egyes kategóriák díjaiért. Pattantyús-Ábrahám

A székesfehérvári leventék a koronás kocsival az országos leventeversenyen, 1938. június 6. (Vitéz Láng István felvétele) Gelencsér Ferenc reprodukciói

filmjén roskadozik a díjakat bemutató asztal a különféle serlegektől, kupáktól és dísztárgyaktól. Az igazi díj azonban az országos levente vándorzászló megszerzése volt.

Az eseményt beharangozó Székesfehérvári Friss Újságbeli tudósítás kiemelte, hogy „*ily nagyszabású sportesemény városunkban nem volt, de nem is lesz*”. Nos, ebben talán tévedtek a korszak újságírói, ám az biztos, hogy Fehérvár ismét az országos érdeklődés középpontjába került, az országos levente-ünnepet ugyanis eddig mindig a fővárosban rendezték.

A versenyeket az Országos Testnevelési Tanács megbízásából a Fejér megyei és Székesfehérvári Testnevelési Felügyelőség rendezte, személyesen Szebenyi Gusztáv, a felügyelőség tagja, szolgálaton kívüli őrnagy. A küzdősportok versenyeit – birkózás, ökölvívás stb. – a sportszarnokban, a labdás csapatjátékok mérkőzéseit – kézilabda, labdarúgás – a MÁV-pályán, míg a Pünkösdi hétfői nagy felvonulást és tornabemutatót az Alba Regia Atlétikai Klub, népszerű néven az ARAK pályáján rendezték.

Ez utóbbi eseményt Pattantyús-Ábrahám Emánuel filmje is megörökítette. Részesei lehetünk általa a leventék katonás és fegyelmezett menetgyakorlatainak. A Tóvárosi Levente Egyesület táblájának feliratát jól el lehet olvasni. A szervező Szebenyi Gusztáv és dr. Schmöltz József is látható a képen. A hajdanvolt sportolóifjúság Schmöltz Józsi bácsijára, mint a város sportéletének tevékeny és önzetlen munkására, egykor tisztí főügyészre mindenki, aki ismerte szeretettel emlékezett, olyannyira, hogy lányát, dr. Szombatfalvy Rudolfnét egészen meghatotta a beszélgetés. A felvételen több talajtorna csapat-gyakorlatot, és a MÁV leventék gúla-gyakorlatát is láthatjuk. A tudósítások szerint a közönség nagyon élvezte a Csaba leventék tréfás számaint, valamint a május végi történelmi játékokból már ismerős kosztümös hadi felvonulást és történelmi játékokat.

Az igazi dörgő tapsvihart azonban a székesfehérvári leventék aratták, amikor letakart kocsijukon a magyar korona hatalmas makettjét, és az ország, valamint a város címereit hozták, s ezek a kellékek lettek az ünnepélyes zászlófelvonás díszletei. A díszletkocsit kitűnő fotó, a zászlófelvonást pedig a Pattantyús-film örökíti meg. A hétfői ünnepségen a Testnevelési Főiskola tornász-csapatái is bemutatkoztak, különösen a hölgytornász-válogatott talajtorna és korlát gyakorlatai arattak sikert. Ezekről szólva az újságíró megjegyezte, hogy ezek már artista produkciónak is beillettek.

A ragyogó napot sajnos csúnya nyári zápor fejezte be. Talán éppen ezért maradt meg ez az esemény Noll Ilona emlékezetében. Őt, mint Hübner András fehérvári ügyvédi irodájának első kisasszonyát ugyanis a végtelenül udvarias és közvetlen, s emiatt népszerű főispán vitte haza autóján a Szabó palotába: „nehogy a szép fehér szandál sáros legyen.”

Június 25-26-án a Magyar Dalosszövetség XXV. jubileumi dalosversenyére és díszközgyűlésére került sor Székesfehérváron. A versenyre 166 dalegyesület, azaz több mint tízezer ember nevezett, akik négy különvonaton, menetrend szerinti vonatokon, autóbuszokon, sőt a közeli megyebeliek lovas kocsikon érkeztek. A vasútállomáson illetve a városi vámsorompóknál fogadták az érkezőket. Az ünnepség szervezésének és lebonyolításának idejére a helyi megbízottak a Jókai utcában, a Városi Zeneiskola földszintjén szervezőirodát állítottak fel, itt árusították a jegyeket is, 20 és 50 fillérért.

A díszközgyűlés 25-én volt a városházán, utána koszorúzás az Országzászlónál és a hősi emlékműnél. Fél hétkor egyházzenei hangverseny volt a Székesegyházban, melyen a Városi Dalkör is szerepelt régi karnagya, Országh Tivadar vezényletével. Ezen a hangversenyen azoknak a koszorúslányoknak is részt kellett venni, akiknek dalárdái még nem érkeztek meg, ők képviselték itt a vendégeket.

A koszorúslányok a vendégek háziasszonyai, kísérői voltak, akiket megbecsülésből osztottak be az egyes dalárdákhoz, s akik díszes, „magyaros” öltözékben haladtak a rendezvényeken a dalárdák zászlaja mellett. Érdekes, hogy ezen a kiemelt rendezvényen a dalárdáknak még „vőfélyük” is volt, a tagok közül választott fiatalember, aki szintén a menet élén haladt, a zászló mellett. Ez volt a rendezőség előzetes elképzeléseinek megfelelő felállítás, tehát a lakodalmi menet mintája ekkor még valószínűleg széleskörűen szokásban volt az ünnepélyeken. Ezt a szokást láthatjuk egyébként Pattantyús-Ábrahám filmjén is. Este a dalárdák lampionos felvonulással adtak szerenádot koszorúslányaiknak, és az előkelőségeknek. A szernáddal megtisztelt előkelőségek közül négyen eleve lemondtak erről a kitüntetésről, ám még így is nyolc helyi vezető és dr. Ripka Ferenc, a dalosszövetség országos elnöke, Budapest nyugalmazott polgármestere ablaka alatt szárnyalt a szerenád. A Megyeháza épületének bal oldalán a főispánt, jobb oldalán pedig dr. Havranek József alispánt köszöntötték a dalosok. „Dalmámoros diákvárosok kedves, felhőtlen hangulata hazudta rá magát egy éjszakára a vén nyárspolgári Fehérvár utcáira. A magyar dal megfiatalította a szíveket...” – írta vitéz dr. Szarka Géza és vitéz Láng István.

Június 26-án, vasárnap a reggel 6 órai zenés ébresztő után a Boldogasszony téren (Piac tér) gyülekeztek a katolikus dalosok reggeli ünnepi misére, ekkor az összkar Vaszy Viktor vezényletével az „Ah, hol vagy magyarok...” kezdetű éneket és a Himnuszt énekelte. A református és az evangélikus vendégek is istentisztelettel kezdték a napot, majd a térre érkeztek. A koszorúslányok az összes énekkar zászlójára egyszerre kötötték fel Székesfehérvár jelvényét, a piros-kék szalagot, majd megkezdődött a verseny. A versenyprogramokat kategóriánként a Szent István teremben, az Árpád moziban (Árpád fürdő), a leánygimnázium tornatermében (mai Teleki Gimnázium), a Zárdában (Szent Imre iskola), a Ciszterci Gimnázium dísztermében, illetve a Szent István Központi Elemi Iskola tornatermében (Széna téri iskola) értékelte a zsűri. A verseny „felmenő rendszerű volt”. Például a székesfehérvári Iparos Dalárdát hozhatjuk fel, akik az Árpád színpadán az ezüstérmes csoportban győztek, így nyertek jogot arra, hogy a következőkben az aranyérmesek között szerepeljenek. Az iparos dalárdát a győzelemre Szemere Gyula karnagy vezette, koszorúslányuk Asztalos Erzsébet, Asztalos Géza hentesmester lánya volt, akit a dalárda „a versenynap előestéjén lampionos szerenáddal üdvözölt”.

A nap fénypontja a délután 5 órakor kezdődő díszhangverseny, melyen a csapat győztesek szerepeltek, s melyet a rádió is közvetített, sőt róla hangos híradófilm is készült. Ekkor a koszorúslányok valóban koszorúkkal díszítették a zászlókat. A gálaműsoron többek között két Bárdos mű, két Kodály mű, három Országh Tivadar szerzemény, Ádám Jenő, Farkas Ferenc, Bartók Béla, Vásárhelyi Zoltán és Sztára Sándor egy-egy műve szerepelt.

A díjakat este 8 órakor osztották ki. A helyi sajtó többször kiemelte ennek kapcsán, hogy Székesfehérvárról egyetlen énekkar se ment el üres kézzel, sőt igen értékes díjakat sikerült különböző felajánlásokból beszerezni. A díjakat a Deák Testvérek áruháza (Centrum, majd Átrium) kirakatában mutatták be. Külön érdekesség volt, hogy a legmagasabb kategória, az úgynevezett „Király díj” győztese a díj alapításától, 1911-től Bory Jenő, fehérvári szobrászművész

erre a célra készített Tinódi Lantos Sebestyént ábrázoló 9 kilós ezüst szobrát kapta. A díjalapítók közé ekkor iratkozott fel Székesfehérvár városa is: Szent István lovas szobrát ábrázoló örökös vándordíjat alapított a jubileumi év tiszteletére.

Este 9 órakor vacsora volt a dalosok részére a Magyar Király Szállóban, majd az éjszakába nyúló hazautazás következett szerenádokkal, búcsúdalokkal.

A vendégek elhelyezése az előző napon is sok nehézséget okozott. Az itt éjszakázó dalárdák egy részét osztálytermekben helyezték el, persze nem éppen luxus körülmények között. A berendezést frissen tömött szalmazsákok, mosdótálak és kancsók jelentették, de ügyeltek arra is, hogy a tanterem olajos padlójára nem lehetett letenni a szalmazsákokat, alája friss töreket teregettek. A vendégek egy részét még így sem tudták szállással ellátni, megoldásként nem adódott más lehetőség, minthogy a vendéglők egész éjjel nyitva tartottak

1938 nyara bővelkedett *sporteseményekben*. Már 1937-ben nagy harcot folytattak a fehérvári sportvezetők azért, hogy a jubileumi évre rangos sportrendezvényeket hozzanak a városba. Köhler Jenő, a Magyar Athletikai Szövetség északnyugati kerületének elnöke és főként dr. Schmöltz József, az intéző bizottság tagja közbenjárására sikerült elérni, hogy az immár hagyományos Stájerország–Dunántúl összecsapásnak városunk legyen a rendezője. Az atlétikai viadatok sorában megelőzte a XI. számút 1934. szeptember 16-án rendezte Székesfehérvár, s ekkor adták át az előző évben, Hóman Bálint által alapított vándorserleget, melyet 1933-ban a gráciak, 1934-ben pedig a dunántúliak érdemelték ki, a versenyen két rekord született. 1938-ban a XV. verseny megrendezésére került sor, ám már ritkábban neveztek Stájerország–Dunántúl összecsapásnak, a közben bekövetkezett események (Ausztria Német Birodalomhoz való csatolása) miatt a hivatalos neve német–magyar viadal lett, miután a német sporthatóságok megengedték a megrendezését.

A versenyt június 12-én, vasárnap az ARAK pályán bonyolították le. A 20 gráci versenyző szombaton érkezett meg. A dunántúli atléták a legjobb csapattal álltak ki, hiszen a Hóman Bálint által alapított serleg sorsa itt dőlt el. Mindenkit megnyugtatók: a magyar csapat 58:50 arányban győzött, így a negyedik éve elnyert díjat végleg megőrizték. Székesfehérvárt Demeter, Rákhegy, Solti és Viola képviselte.

A versenyszámok, de legalábbis a szónoklatok a magyar–német sportbarátság jegyében kezdődtek. A fehérvári szíveknek legkedvesebb sikert Demeter Vilmos aratta, aki a 100 méteres síkfutásban (11,4 mp.) és távolugrásban (6.56 m) egyaránt győzött, de a 4x100 méteres stafétában is jól szerepelt. Ezt a bravúrt, a kettős győzelmet csak egy Frank nevű grazi versenyző tudta megismételni.

Július 1-2-3-án nemzetközi teniszmérkőzések voltak Fehérváron. A két kijelölt pályát a Nagy Sándor (ma Ady Endre) utcában körülkerítették, és összesen 320 ülőhelyet alakítottak ki. A versenyen először a helyi, az országos, majd a külföldi versenyzők mérkőzései kezdődtek el nagy érdeklődés mellett. Sajnos a jelzett külföldi versenyzők egy része végül nem érkezett meg (a csehek és németek politikai okokból), és az utolsó versenynap kedvezőtlen időjárása miatt néhány mérkőzés elmaradt, de a társasvacsorát megtartották.

Július 28. és augusztus 9. között rendezték meg a dunántúli sakkversenyt, mely a harmadik volt e versenyek sorában. Közben, július 31-én városunkban volt az ünnepi sakk kongresszus is. A versenyt a Székesfehérvári Sakkozó Társaság szervezte Cseh István pénzügyi tanácsos vezetésével „*igazi csehisztváni agilitással*”. A versenyre 25 nevezés érkezett, köztük az előző két év győztese, Szijjártó Szabó is, de Cseh István a szervezési elfoglaltságok miatt nem indulhatott. Így a fehérváriak ifj. Kassai Ferencnek szurkolhattak, aki viszont nem került a négyes döntőbe. A verseny során mintegy 200 partit játszottak, s végül a várpalotai Jeney győzött.

A sakk- és a teniszversenyt is az ezekben az években igen agilisán tevékenykedő BAMC (a Balatoni Autó és Motor Club), a „bamci” szervezte, melynek a Kígyó közben Székesfehérváron irodája volt, s amely több autós és motoros rendezvényt sikerrel bonyolított le. Ők rendezték az augusztus 21-i nemzetközi autós csillagtúrát is.

Augusztus 20-án az Országos Kerékpáros Szövetség Szent István futárversenyének résztvevői érkeztek Fehérvárra.

1938. július 17-én kettős katonai ünnep volt Fehérváron. A 17. honvéd gyalogezred I. világháborús szereplése miatt elsőként kitüntetésként kapott ezrednapot, melyet rendszeresen július 17-én tartottak.

1938-ban a július 17-ei ezrednapon szentelték fel a HONSz (Hadirokkantak Országos Szövetsége) székesfehérvári fősportjának zászlaját ünnepi közgyűlésen a városházán. Az ünnepségen Kisteleki József elnök és Loskay István beszélt, a MÁV Dal és Zeneegylet énekelt. A zászlót a Városháza terén táborigi mise keretében szentelték fel, avatta József főherceg, majd szöveget vert a zászlónyélbe. A zászlóanya szerepét dr. Hóman Bálintné töltötte be. A táborigi misét a 17-es ezred egykori táborigi papja, Sándy István szolgáltatta.

Ezután átvonultak a 17-es honvéd emlékműhöz a Zichy-ligetbe, a főherceg elhalad a díszszázad előtt, majd vitéz Tóth Béla, nyugalmazott tábornok felkérésére a szobor talapzatáról beszédet mondott és koszorúzott. Az ünnepséget társas ebéd követte a Magyar Király Szállóban, ahol József főherceget, mint a 17-esek táborigiát Számmer Pál nyugalmazott alezredes üdvözölte. Az ebédet a 17-esek bajtársi szövetsége rendezte, melyre kétféle menü választásával 1 pengőért, vagy 2,40-ért lehetett jelentkezni. Az utazásra a közlekedési miniszter 50%-os kedvezményt nyújtott.

„Tekints, István király régi országodra!”

1938. augusztus 18-án hivatalos állami ünnepre, sőt hivatalos állami ünnep megteremtésére került sor Székesfehérváron. Itt és ekkor hozta meg az országgyűlés két házának együttes ülése azt a törvényt, mely ünnepné és munkaszüneti nappá nyilvánította Szent István napját, azaz augusztus 20-át.

Az esemény jelentőségének megfelelő külsőségek és előkészületek fogadták a jeles vendégeket. A nagy ünnepségek minden korabeli kelléke jelen volt: emelvények, drapériák végszámra, nemzeti színek és a bordó-vörös bársonyok fénye, meleg és mély barnák, aranyozott kettős kereszt és zöld növények erdeje. Nem csupán a szemnek volt ez ünnepe, hanem a fülnek is: ágyúörgés, harangzúgás, ércorkú dalárda és csilingelő vegyeskar, katonazene és autók zaja. Rádiótudósítók helyszíni közvetítést adtak 4 óra 55 perctől, a közvetítést Budinszky Sándor vezette. Magyar és német filmes stábok forgattak, hangos filmek készültek, a lapok tudósítói a városházán felállított telefonállomásokról adták le anyagukat, ahová a budapesti 57. számú hivatal állomása költözött ki. A posta természetesen ünnepi bélyegzőről is gondoskodott. A Városháza egész első emeletét átrendezték az országgyűlés hivatalai, a háznagyok és irodaigazgatók, a tudósítók, valamint a palotaőrseg számára. A kormányzó párt a polgármesteri szobákban pihent az ülés után.

Színek és hangok. Székesfehérvár valóban fontosnak érezhette magát. A nagyok fontoskodásától persze a gyermek elfárad: egy Schmidl Márti nevű kicsi lányka, ma Bándy Jánosné, csak azt érzi, hogy majd leszakad a karja a hatalmas rózsacsokortól, amit majd a Főméltóságú Asszonynak kell átadnia. Egy másik, már nagyobbacska lány ma dr. Altorjai Józsefné, izgalommal vegyes érdeklődéssel szorong a Deák Áruház zsúfolt erkélyén, hiszen ez most itt valódi országgyűlés. Kaály Nagy Lydia fekvőbeteg létére, a Püspökség előtti zöld padon ül és este izgatottan várja édesapját, a rendőrfőtanácsost, a kapitányság vezetőjét: meséljen már a ruhákról, a vendégekről. Ám a papa szolgálatban van, csak késő este mesélhet.

Na, és persze a ruhák! Díszmagyarok, bíborosi kalapok, főpapi talárok, díszuniformisok, diplomata frakkok, nemzeti viseletek és zsakettek cilinderrel. Ismét divatba jött a zsakett, s mint afféle divatos holmi, rögtön kötelező is lett a meghívottak számára, „akik díszmagyarul nem rendelkeznek” – írták a hivatalos meghívóban.

Egy szó mint száz: 1537 óta nem volt Fehérvárnak ilyen napja, s azt, hogy valaha még lesz ilyen, már 1896-ban elhatározták. Székesfehérvár ma egyetlen napra újra magyar főváros, s meg is adja a módját.

Márai Sándor írt tudósítást a fehérvári országgyűlési hangulatról a Pesti Hírlapban *Alba Regia ünnepel* címmel (címadó idézetünk is innen származik): „A város lámpalázas, zsúfolt és izgatott. Az utcákon díszruhás rendőrkordon, a Szent István szobrot még nemzeti színű leplek takarják... Székesfehérvár olyan e napon, mintha újjáépítették volna.”

„Alba Regia, a legrégebb magyar városok egyike él és ünnepel”

Ezen a csütörtöki napon már minden készen állt. Előtte viszont megfeszített munkával készültek. A díszítómunkások teljes hetet dolgoztak végig, éjjel nappali műszakban, hiszen minden eshetőségre készen nem csupán a kiválasztott helyszínt, a vasútállomást és a bevonulási útvonalat kellett feldíszíteni, hanem az esőre számítva a színházat és a Szent István termet is. A színház páholysorát, színpadát, előcsarnokát és öltözőit is átalakították, az egész tér levegősebb, elegánsabb lett, a nézőteret a fehér, és az arany uralta, amit csak kiemelt az új selyemfüggöny vöröse.

A helyszínek alkalmi díszítésére a kormány 20 ezer pengőt utalt ki. A rendezést a miniszterelnökség részéről az államtitkár, Bárczy István irányította, aki természetesen többször tanácskozott a helyszínen is. A helybeli irányítás a polgármester mellett Schmidl Ferenc műszaki tanácsos és Láng István, az idegenforgalmi hivatal vezetőjének feladata volt.

A városháza udvarát az ide látogató idegen, a Budapesti Hírlap tudósítója örökítette meg számunkra: *„A szép barokk udvart köröskörül az emelet magasságáig világosbarna drapériával vonták be, a falak bordáit hatalmas fehér árbcra szerelt zászlókkal díszítették s a falakon háromoldalt az arany angyalos címert, a kettős keresztet és a Szent István címert helyezték el egymás mellett. A főfalat az előnői emelvény mögött két emelet magasságban vörös selyem borította, közepén óriási himzett angyalos címerrel s a vörös drapéria két oldalán földig érő piros fehér zöld zászló omlott alá, gyönyörűen himzett szent koronával díszítve. A drapériáról kétoldalt, az ablakok között hatalmas aranyozott kettős kereszt függött s az udvarban köröskörül elhelyezett hatalmas zászlótartó rudak végére is az aranyozott apostoli keresztet helyezték rá.”*

Az ide várt idegeneket ekkorra emléktárgyakkal is el kellett látni. Kapható volt a Dunántúli Hétfői Újság mellékleteként kiadott ünnepi Új Magyar Szalon, a Szent István ötpengősök, a Szent Istvánt és családját ábrázoló Bory szobrok kicsiny porcelán figurái. A művész a mintákat az országgyűlés hetében ki is állította a Bory várban.

Hatalmas levelezés kezdődött a meghívandó személyekkel. Az országgyűlés helyszínére csak a miniszterelnökség által névre kiadott belépővel lehetett bemenni, de a bevonulási útvonalakon kialakított ülő- és álló helyekre bárki ingyen kaphatott jegyet, aki időben jelentkezett. A kinn szorongók az összes eseményt hangszórókon hallgathatták.

Az ünnep már reggel 9 órakor elkezdődött: ekkor pontifikálta Serédi hercegprímás az ünnepi nagymisét a Bazilikában. Itt köszönte meg a megyéspüspök a székesegyház bazilikává történő emelése kezdeményezését. A hálaadó misén elsősorban a főpapi kar, a helyi előkelők, valamint a főtisztek jelentek meg.

Az összes eseményen részt vett a három Shvoy testvér: Shvoy Lajos a székesfehérvári megyés püspök, Shvoy István gyalogsági tábornok és Shvoy Kálmán altábornagy, akkor országgyűlési képviselő. Shvoy Kálmán emlékirataiban kitér a nyári hónapok legfinomabb társasági pletykájára is, amikor Albrecht főherceg és Bocskai Kata tanítónő „rangon aluli” házasságán élcelődtek. Az emlékező az ifjú hercegné néma csöndben lezajlott bevonulását az országgyűlési padsorok közé „kínos”-nak ítélte. A közjogi esemény hivatalos résztvevőinek jó része gépkocsikon, 500 vendég pedig különvonaton érkezett délután 4 órakor, a vonat este fél tíz-kor indult vissza. Az utasaira várakozó több mint ezer autót a Simor utcában (Piac tér) parkoltatták, és itt helyezkedett el a tűzréteg is.

Márai Sándor, mint a Pesti Hírlap tudósítója is felfigyelt a helyiek és idegenek nagy várakozására: *„Az utcákon csendes tömegek és a csendben megcsörren az idegen, német, olasz, angol és francia szó. Ez a székesfehérvári idegenjárás különösen jelentős e napon. Szent István ünnepi évének záróünnepélyén felvonulnak a külföldi csoportok, s látnak valamit a régi magyar városban, észlelnek egy tüneményt, ami a turista számára nem mindennapos élmény; szemtanúi a pillanatnak, mikor egy nemzet emlékezik múltjára s az emlékezésből erőt merít a jelen és a jövő feladataihoz... Egy nemzet él és emlékezik: s milyen nemes, méltó és nagyszerű keretben emlékezik! A város csendes az emlékezés órájában.”*

A várható időjárás, mint minden szabadtéri rendezvény örök bizonytalansági tényezője az ünnepi reggel egyik fő beszédtemája lehetett. *„A délelőtti órákban – írja emlékirataiban a polgármester még vigasztalanul esett az eső és áztatta a gyönyörűen felékesített városházi udvart, az országgyűlés tervezett színhelyét. Már arra kellett gondolnunk, hogy a színház igénybevételére kényszer-*

rülünk, amikor a déli órákban Salzburgból megkaptuk a várva-várt telefonértesítést, amely szerint ott már több mint 2 óraja megszűnt az esőzés és gyönyörű napsütés van. Valóban itt is megszűnt az eső, napsütésbe borult a város, mire a kormányzó és családja az országgyűlésre megérkezett, már semmi sem emlékeztette a délelőtti kegyetlen időjárásra.”

Az ünnepi országgyűlésen résztvevők természetesen nem annyira a nagy létszámmal, hanem inkább előkelőségükkel, fontosságukkal váltották ki az érdeklődést. Ennyiben tehát a három nagy 1938. évi fehérvári ünnepség különbözik: a vitézavatás vonzotta a legszélesebb – földrajzilag is legkiterjedtebb résztvevői kört, hiszen ide érkeztek az ország minden részéről az ez évben avatandók és családjaik. A Szent Jobb látogatása a lelkeség ünnepe volt, ám miután az Aranyvonat menettervében minden országrész szerepelt, igen sok embert vonzott, de csupán a tágabb környék népe vonult fel. Az országgyűlés a hivatalos Magyarország ünnepe volt „egy nagyvilági ünnepség színes pompáját varázsolva a fehérvári városháza udvarára, mely általában most egy óra hosszat közjogi színhellyé” – írta Márai.

A Székesfehérvárra kihelyezett ünnepi országgyűlés Felsőházának és Képviselőházának együttes ülése az országgyűlési napló tanúsága szerint 1938. augusztus 18-án, csütörtökön délután 5 óra 3 perctől 6 óra 20 percig tartott báró Radványosky Albert és Kornis Gyula elnöklése alatt. Ezt a bő órát azonban hosszú törvényelőkészítő munka előzte meg.

Törvénykezési előkészítés

A kormányzó 1936-ban rendelkezett a székesfehérvári ünnepi ülés előkészítéséről. Most a törvényhozásnak döntenie kellett magáról az ünnepi ülésről és annak határozatáról, arról, hogy az 1848. IV. tc. 1 §-a értelmében Pestre elhatározott országgyűlést Székesfehérvárra kihelyezzék, illetve arról, hogy az országgyűlés két háza együttes ülést tarthasson. Darányi miniszterelnök 1938. május 11-én nyújtotta be a javaslatot, amely végighaladt az előkészítő szakaszokon, azt a Képviselőház június 22-én, a Felsőház pedig június 27-én fogadta el. A felsőházi vitában felszólalt dr. Kaltenecker Viktor, Székesfehérvár felsőházi követe, aki hangsúlyozta: „Székesfehérvár városa maga is Szent István alkotása...és az a székesfehérvári jog, amelyet az összes Árpád-házi királyok és a vegyes királyok uralkodása alatt is mint speciális privilégiumot és kitüntetést adtak más városoknak, ez a székesfehérvári jog is Szent István alkotása.” A két ház javaslatát július 9-én írta alá a kormányzó. A két ház együttes ülésének tárgyalási és határozathozatali módját is – mint különleges esetet – szabályozni kellett, amit az 1926. évi XXII. tc. 32. §-a alapján kiküldött közös bizottság dolgozott ki. Megállapodtak, hogy az ülésen a Képviselőház és a Felsőház elnöke felváltva elnököl, a két ház két-két szónoka felváltva beszél majd. A végleges sorrend, és az egész székesfehérvári ünnep programja augusztus elején alakult ki.

A tárgyalás folyamatát a helyi sajtó természetesen igen élénk érdeklődéssel figyelte. A javaslat kidolgozásáról és a tárgyalás megkezdéséről a Székesfehérvári Friss Újság 1938. április 9-én számolt be, de még úgy, hogy a folyamat célja az augusztus 21-ei székesfehérvári kihelyezett ülés megtartása. Nem tudhatták még ekkor, hogy az új „országzsomszéd”, a német kancellár éppen ekkor fogadja majd Horthyt Németországban. Ezért kellett ugyanis az időpontot megváltoztatni, és az ünnepséget csütörtöki napra tenni.

„Nekünk több vagy az ünnepi jelennél, Alba Regia: te vagy a csodaváros!”

Öt óra előtt öt perccel 101 ágyúlövés jelezte, hogy a kormányzó, családja és kíséretük átlépte a város határát. Bevonulásuk előtt az országgyűlés színhelyének, a városházi udvarnak széksorai már megteltek. Megérkezett már Angelo Rotta pápai nuncius, Marinetti és Kluge tábornokok vezetésével az olasz és a német katonai küldöttség, a diplomáciai és a főispáni kar tagjai, az angol parlament képviselői és a hölgykoszorú, akik az udvar három fala mellett felállított emelvényeken foglaltak helyet. Hozzá tartozók és meghívottak szorongtak a terasz fölé épített emelvényen és az első emeleti ablakokban is. Az elnöki emelvényen szemben állt a kormányzóé, mellette négy piros díszhelyen az ország zászlósurai, a hercegprimás és a királyi hercegek. Mögöttük a szolgálattevő irodafőnökök, és a felsőházi követek. Balra a miniszteri bársonyszékek, az első, a miniszterelnök helye előtt asztallal. Mögöttük a képviselőház padsorai helyezkedtek el. A kormányzótól jobbra álló helyekre vezették be a kormányzónét és a családtagokat, két fiát, lányát és vejét. Az elnöki emelvényen foglalt helyet Radványosky Albert, a Felsőház alelnöke és Kornis Gyula a Képviselőház elnöke, valamint két-két jegyző. Az

elnöki asztal mellett álltak két oldalról a szónoki emelvények jókora mikrofonjai. Itt sorakoztak fel a törvényhatóságok zászlótartói, és kétoldalt ültek képviselőik.

A kormányzót a Városház téren a Himnusz hangjaival díszszázad, a háznagyok és a szolgálattevő irodafőnökök várták, a városháza kapujában a miniszterelnök, a házelnökök, Shvoy Lajos, Széchényi Viktor, Havranek József és Csitáry Emil fogadta.

Törvény Szent István király emlékének megörökítéséről

Az országgyűlés két házának együttes ülése a Himnusz után egyetlen tárgya, Szent István király emléke megörökítésének megvitatásába fogott. A törvényjavaslatot a miniszterelnök lelkes eljenzésekkel és tapsokkal kísérve ismertette, majd felolvasta az indoklást is. A javaslat Szent István király emlékének megörökítését, augusztus 20-a nemzeti ünnepé nyilvánítását és a kihirdetési záradékot tartalmazta. A javaslathoz Serédi Jusztinián, és Tomcsányi Móric a Felsőház követeiként, illetve Hóman Bálint és Tildy Zoltán a Képviselőház követeiként felváltva szóltak hozzá. A szónokok lelkes ünnepelése után a törvényjavaslatot az együttes ülés elfogadta, majd a szöveget a miniszterelnök a kormányzónak nyújtotta át, aki ellátta a kihirdetési záradékkal, majd ezt a miniszterelnöki ellenjegyzés követte. Az aláírási aktusra készített herendi írókészet és az arany tollak szerencsére a Szent István Király Múzeum gyűjteményébe kerültek.

Az 1938. évi XXIV. törvény életbe lépését Kornis Gyula képviselőházi elnök jelentette be, majd bezárta az országgyűlést. A törvény kihirdetését és a Budai Dalárda által előadott Szózatot az ünneplők állva hallgatták.

Ezután az utcák látványossága következett. Az ünnepi országgyűlés résztvevői, az országos Szent István Emlékbizottság tagjai, valamint a helyi vezetők díszmenete vonult végig a Belvárosban a Városházától a Szentkorona és a Kossuth utcán a Megyeháza terére. A nap már nem sütött élesen, lassan beesteledett. A díszmenet, hála a kitűnő rendezésnek, már a reflektorokkal megvilágított Ferenc József térre (Szent István tér) érkezett. Itt most igazán be lehetett mutatni az év egyik fehérvári attrakcióját, a díszkivilágítást! A térnek a Szent István szobor felavatása előtt csak egy hangsúlyos, erősen megvilágított pontja volt: a Megyeháza timpanonjának Szent István ábrázolása. Amint lehullott az új szoborról a lepel, és persze közben be is sötétedett, a tér közepén már a csillogóan új lovas szobor szikrázott. Igazán szép kép!

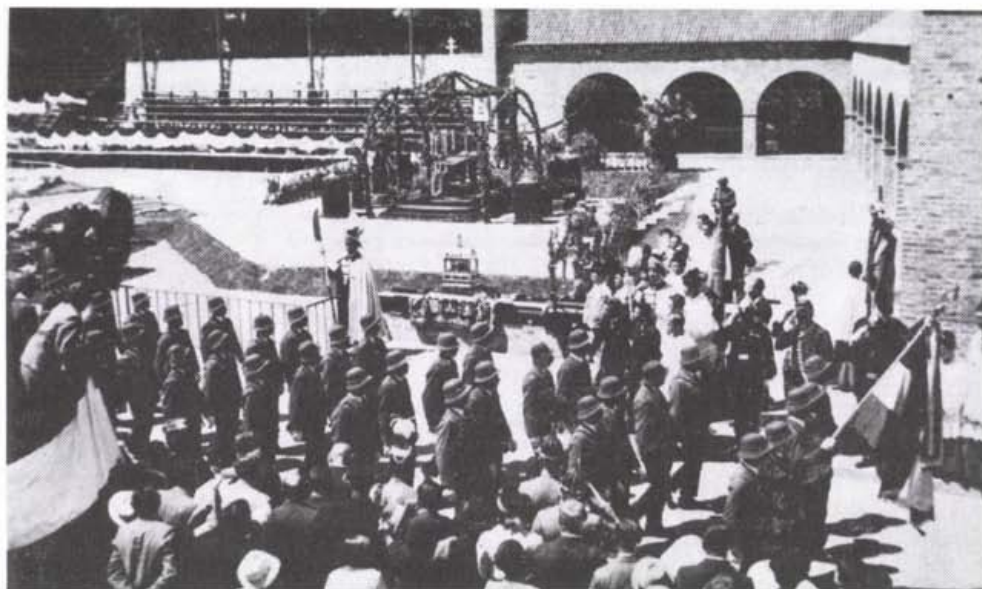
A menet élén haladtak a helyi vezetők, a főispán, az alispán és a polgármester, majd a megyéspüspök és a város felsőházi és képviselőházi követe. Utánuk a protokoll-diktálta sorrendben az ország vezetői, a kócsagtollas és tigris általvetős testőrök sora között a kormányzó. Az első állomás a Romkert hivatalos felavatása volt.

Augusztus 13-án tartotta meg Shvoy Lajos megyéspüspök a közös „királysír” temetési szertartását. Most a kormányzó helyezte koszorút a sírra a Budai Dalárda éneke mellett.

Ekkor mutatták be Kodály Zoltán új kórusművét: „Ének Szent István királyról”. *„Körülbelül az ünnepi év elejére esett, írja Csitáry polgármester emlékirataiban, hogy főispánnal felkerestük pesti lakásán Kodály Zoltánt és felkértük: írjon modern zenét a régi népi ének, a mindnyájunk lelkében élő, „Ah, hol vagy magyarok tiündöklő csillaga...” szövegére. Kodály eleget is tett kérésünknek és új szerzeményét a „királysírok” megkoszorúzásakor adta elő a híres budai dalárda. Meg kell állapítani, hogy Kodály szerzeménye akkor még annyira idegen volt a füleink, hogy érthetően nem aratott sikert, és így többet nem is hallhattam.”* Ezen a napon mindkét dallam felhangzott: a régi népéneket a székesfehérvári dalárda adta elő a Szent István szobor felavatásakor.

A koszorúzás után Horthy meghallgatta Gerevich Tibor beszámolóját a Romkert feltárásról és Aba Novák Vilmos magyarázatát a már elkészült falfestményről. Ez utóbbi mozzanatot a Somkúti-Megyer féle filmhíradó is megörökítette.

A menet néma tisztelegéssel ekkor avatta fel Nagy Lajos szobrát is. Az est legfontosabb eseménye azonban Sidló Ferenc Szent István szobrának leleplezése volt. A szobrot nemzeti színű lepel borította. Kevesen tudták, hogy ez nem akármilyen lepel! Az avatásokor ugyanis szinte kettéhasadt a semleges drapéria, és az addig árván álló árbocokon két lobogó lett belőle egyetlen suhanással. Szép szavakkal adta át a szobrot Hóman Bálint: *„Árpád és Szent István fehérvári népe legyen továbbra is eszméinek őre!”* Az első koszorút a kormányzó helyezte a szobor talapzatára, az utolsó után pedig az összes templomtoronyban megszólaltak a harangok.

Ereklyék találkozója 1938. Június 1-jén, Prohászka Ottokár megyéspüspök újratemetésekor

A Sidló Ferencsel való beszélgetés és a díszszázad tisztelgése után a kormányzó családja el-távozott, a vendégeket pedig a kivilágított Megyeháza udvarán és termeiben a polgármester látta vendégül. Az ételeket Gundel Károly szervírozta, bár azt egyszerűen és tegyük hozzá: divatosan, teának nevezték.

A nagy érdeklődésre való tekintettel, és persze azért is, mert a „pirosbetűs” ünnep még csak ezután következett, a Városháza országgyűlési díszletét augusztus 19-én és 20-án a helyiek, azok is, akik az eseményen nem vehettek részt, megnézhették.

A szép estébe hajló nap mérlegét valószínűleg helyesen vonta meg a Székesfehérvári Friss Újság 1938. augusztus 23-ai száma, amikor így írt: „Ünnepelt a nemzet, ünnepelte első királyát, s amikor törvénybe iktatta az érdemeit hódolva a szent király nagyságának, önmagát becsülte meg.”

Szeptember 7-én csupa hozzáértő városszervező vett részt 51 város képviselőjében a Magyar Városok Országos Szövetsége díszközgyűlésén a székesfehérvári Városháza nagytermében. Az ünnepi ülést a városi vegyeskar nyitotta meg Serényi Emma vezetésével, majd dr. Szendy Károly, Budapest polgármestere, egykori fehérvári ciszterci diák elnökölt. Beszédében a városok történelemalakító szerepét fejtegette: „a városokon keresztül vezet a történelem útja.” Fehérvár polgármesterének köszöntője után Hóman Bálint beszédében Székesfehérvárt Magyarország első szabad királyi városaként emlegette. A közgyűlés után a Magyar Királyban, „melynek menüje Toschi Károly vendéglős konyháját dicséri”, a fényes banketten ismét Hóman nyugalmazott miniszter, majd dr. Kaltenecker Viktor felsőházi követ beszélt. Az üdvözlésekre felelve Szendy Károly talán nem csupán udvariasságból mondta: „őszintén meglepődtem, mert egy nyugati értelemben vett kultúrvárost találtam e történelmi falak között.” Pedig a városnézés még csak az ebéd után következett! A szakemberek persze nem csupán a megújult belvárost, hanem az új vágóhidat, a vízműtelepet és a városi gyümölcsöst is megnézték. Az egykori tanúk ma is jó érzéssel emlékeznek a megújult város miatti elismerésekre. Dr. Altorjai Józsefné mesélte, hogy az akkori soproni polgármester szinte irigykedve mondta Csitárynak: „Emilkém, itt az utcáról lehetne ebédelni, olyan tisztaság van!”

„Székesfehérvár nekünk magyaroknak a városok városa, minden magyar város anyja”

Vendégekben a következő napon sem volt hiány. Ekkor tartotta Fehérváron közgyűlését a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, melynek a korban szokásos rövidítését, TEBE, még ma is sokan ismerhetik a Várfok utca sarkán felépült bérházuk nevérol. Ez volt az első vidéki

bérházuk, melynek felépülésével a nyugdíjárulékok egy részének befektetését és visszatérülését segítették elő. Lakások építése a városnak is elsőrendű érdeke volt, ezért a TÉBE nyugdíj-alap 25 évi adómentességet kapott. Erre a célra a Fejér Megyei Takarékpénztár tulajdonában levő sarokházat megvették, s helyén dr. Kotsis Ivánt bízták meg a modern bérpalota tervezésével, s a megbízásban hangsúlyozták, hogy az „a város legszebb pontján, a nemzet által felállítandó Szent István szoborral szemben fog felépülni”. A bérház alapkövét a közgyűlés után helyezték el.

A Városháza nagytermében tartott ünnepségen dr. Csikós Andor kormányfőtanácsos, a Fejér Megyei Takarékpénztár vezérigazgatója volt a házigazda, aki annak idején a fehérvári bérház építését is javasolta. Dr. Hegedűs Lóránt, a TÉBE elnöke, volt pénzügyminiszter tartotta meg ezután beszámolóját, tőle származik a már említett párhuzam a város fejlődése és a Hamupipókéből tündérkirálynő hasonlat között. Az ülést Csitáry polgármester köszönete fejezte be.

Szeptember 11-én a Nemzetközi Ügyvédi Szövetség tagjait Széchényi Viktor főispán és dr. Kaltenecker Viktor franciául üdvözölte, tájékoztatta és kalauzolta.

Szeptember 18-án a Ciszterci Diákszövetség országos találkozója hívogatott a fehérvári ciszterci templom Szent Ignác harangja. A diákszövetség fehérvári osztályának tagjai már szombaton összegyűltek az Alma Materben, majd este lampionos felvonulással járták be diákeveik helyszíneit, illetve adtak szerenádot Werner Adolf zirci apátnak, az iskola kegyurának. A nagy találkozóra a bajai, budai, egri és pécsi egykori diáktársakkal csak vasárnap került sor, ahogy azt már 1937-ben elhatározták. Ekkor az 1869 és 1938 között végzetek találkoztak, a fehérvári gimnáziumban végzett osztályoknak így 60. érettségi találkozására is sor került, a még élő hat legöregebb nevében Dabasi Halász Lajos, nyugalmazott koronaügyész üdvözölte az ifjabbakat. Werner Adolf zirci apát ünnepi miséje keretében szentelte fel a gimnázium új zászlaját, melyet természetesen az aktív gimnazisták tartottak, a zászlóánya Hóman Bálintné volt. Az új zászlót Homoki Ferenc rajztanár tervezte és Bartusek Mária hímezte. A tiszteletben tartott régi zászlók is részt vettek azonban az ünnepségen: az 1836-ban szentelt legrégebbit az öregek, az 1894-ben szentelt másodikikat pedig a középkorú volt diákok tartották. A legöregebb zászlótartók egyike Schmöltz József nyugalmazott vármegyei irodaigazgató, a középkorúak egyike pedig a fia, dr. Schmöltz József városi tiszti főügyész volt. A zászlóanyának köszönő szavak kíséretében Szentgyörgyi Tamás II. osztályos gimnazista, egyébként idősebb Schmöltz József unokája adott át rózsacsokrot.

Mise után a díszközgyűlésre a ciszterci rendház díszudvarán került sor a „Szent István-szoborral ékes hősi emlékmű előtt”, beszédet dr. Halla Aurél, nyugalmazott kereskedelmi államtitkár mondott, a Bécsből hazaérkezett Imre Vince orvos és felesége Réthy Eszter operaénekes énekelt, a gimnázium száztagú énekkara Bárdos Lajos három népdalfeldolgozását adta elő. A fehér ruhás zenekar Námesy Medárd vezetésével kísérte az öregdiákok ünnepi felvonulását az Országzászlóhoz, a Szent István Mauzóleumhoz és a lovas szoborhoz, ahol ígéretes tehetségű nyolcadikos diákok koszorúztak: vitéz Láng Jenő, Jancsó Miklós és Bezdek Károly. A zenekar fehér egyenruhájára dr. Baróth Ernő jól emlékszik, szerinte azt a régi ciszterci reverendák anyagából varratták.

Másnap, szeptember 19-én tartották a Szent István teremben a Katolikus Tanítók Országos Szövetségének közgyűlését, melyen Shvoy püspök beszéde közben váratlanul megjelent Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter Hóman Bálint társaságában. Az aktív minisztert és elődjét a tanítóság szeretettel ünnepelte.

A diáksághoz és az ifjúság neveléséhez egyaránt kapcsolódik a Szent Imre emlékét őrző és ápoló, 1921-ben alapított értelmiségi szervezet, az „Amerikánások” találkozója. A Foederatio Americana, a Katolikus Egyetemi Hallgatók Országos Egyesülete október 23-án a bazilikában celebrált szent mise után a Városházán tartotta díszkáptalanját. Ezen ünnepélyen a szövetség főprotektora, József főherceg mondta a beszédet, majd a ciszterci gimnázium énekkara énekelt. Az egyetemi hallgatók nevében Szádeczky Kardoss György mondott beszédet.

November 12-én ismét illusztris, hozzáértő társaság látogatta meg városunkat: a városfejlesztési konferencia tanulmányi kirándulását szervezték ekkor. A résztvevők számára a városfejlesztés- és rendezés témáiról többen tartottak előadást. A székesfehérvári fejlesztésekről

Say Géza helyben, dr. Csitáry Emil, Schmidl Ferenc és Kostis Iván pedig a konferencia teremben, Budapesten beszélt.

Felkészülés az idegenek fogadására

Székesfehérvár viharos és nagy érdeklődéssel figyelt fejlődése 1938-ra az ünnepi eseményektől függetlenül is hatalmas, addig nem látott idegenforgalmat vonzott. Erre az Idegenforgalmi Hivatal vitéz Láng István vezetésével igyekezett időben felkészülni. Február 3-án a leánygimnáziumban idegenforgalmi tanfolyamot indítottak, amelyen 250 résztvevő jelent meg. Tizenkilenc alkalommal gyűltek össze az érdeklődők, hogy meghallgassák az egyes kérdések legjobb ismerőinek előadásait, de bemutatták az új létesítményeket és a nevezetességeket is. A műemlékek mellett a résztvevők megtekintették a strandot, a vágóhidat, a Bory várat, a Bányatót és a városi közműveket is. Az oktatás német és francia nyelven is folyt, hiszen a külföldiek kalauzolását is biztosítani kellett. A résztvevőket két csoportra osztották: a hivatalos idegenvezetőkre és az önkéntesekre, akikre nagy szükség volt az országos rendezvényeken.

Önkéntesként is tudatosan készültek fel az idegenvezetésre a fehérvári Ciszterci Gimnázium diákjai. 54 tanulójuk 205 alkalommal vezetett vendégeket a városban és környékén. Minden tanuló megkapta felkészüléséhez dr. Lakatos Dénes tanár *„Kis fehérvári kalauz a Szent István emlékére”* című könyvecskéjét, a történelemórákon pedig szabályos idegenvezetői képzést kaptak.

A szép tavaszi idő beköszöntével különösen sok feladat hárult az önkéntesekre, hiszen megindult az iskolai kirándulások sorozata, s ezek végcélja sok esetben Székesfehérvár volt. Április 12-én a mátyásföldi gimnazisták, május 1-jén a kalocsai tanítóképzősök érkeztek. Június 1. és 5. között több mint tízezer diákra számítottak.

A nagy idegenforgalomra való tekintettel a MÁV 1938. május 30. és augusztus 30. között 50%-os vasúti kedvezményt biztosított a Budapest–Székesfehérvár, és a Budapest–Esztergom vonalon, és egy útra a Balatonra is. A szervezeten utazó diákok a kereskedelmi miniszter rendeletére még nagyobb, 75%-os díjkedvezményben részesültek a Székesfehérvárra indított kirándulásoknál a vonatokon.

A főváros irányította a Székesfehérvárra indulókat. Ötszáz résztvevővel rendszeres kirándulóvonatokat indítottak 7 óra 50 perckor, mely 19 óra 15 perckor érkezett haza. Két kiadást biztosan megért dr. Bodnár Gyula: *Budapest székesfőváros iskolai kirándulóvonatai Székesfehérvár* című kiadványa, szép képekkel mintaszerű eligazítást nyújtott a diákoknak. Színes táblájú, szép kiállítású könyv volt, mely nem feledkezett el arról sem, hogy a Székesfehérvárig vezető utat is ismertesse. A diákok különvonattal érkeztek a Déli pályaudvarról, Fehérváron szervezett városnézés és ebéd várta őket.

Székesfehérvár városa több kiadványt is megjelentetett a városba látogatók tájékoztatására, mindegyiket Láng István szerkesztette. Közöttük voltak a már említett, Tóth Károly fotóit felhasználó magyar és idegen nyelvű igényes városismertető és az egyszerűbb kivitelű, olcsón adható füzetkék is, melyek turajavaslatokat, látnivalókat, menetrendeket, illetve étkezési lehetőségeket tartalmaztak. A buszjegy a vasútállomástól a Városházáig 30 fillérbe, a kávéházi uzsonna 50 fillérbe, a vacsora 1 pengő 20 fillérbe került. Fali térkép jelent meg Fejér megyéről, a székesfehérvári tájékozódást pedig új propaganda térkép segítette. Tóth Károly fotóival képeslap-sorozat jelent meg Székesfehérvárról.

Fehérvár idegenforgalmi sikerét egy október 9-ei újságcikk eléggé csattanós módon bizonyítja. Vaszprémi konferenciájukra Székesfehérváron át indultak az országos idegenforgalmi tanács tagjai, német szakemberekkel egyetemben. Ahogy az lenni szokott, városnézésre megálltak Fehérváron, délben indultak tovább, de az őket fogadó polgármesternek meghagyták, visszafelé, már 6 órára ismét visszajönnek. Úgy is lett, tiszteletükre gyorsan bekapcsolták a díszkivilágítást.

„Valaha országnapokat, az Űr 1938. évében azonban országévet tartott itt a szent király”

Végére ért 1938-as történelmi sétánk. Eredményeiről, örömeikről és ünnepekről és sok munkáról számoltunk be, melyet eleink szeretett Fehérvárunkért végezték.

Dr. Ármos István igen szívesen beszélt erről a korról és erről a városról. Tehette, mert bár teljesen benne élt és él, egy kissé mégis kívülről látta. A családja ugyanis nem fehérvári, s nem

is dolgozott a városi adminisztrációban, hanem a megyénél. S ugyebár, ez mégiscsak más. „A vezetői négyes fogatot mi fiatalok csak a „Csi-Csi-Ka-Ka” névvel illettük, amivel Csitáry, Csikós, Kaltenecker és Karl nevére utaltunk. Ők voltak a város valóságos és háttérben álló vezetői. Székesfehérvárnak ügyes politikája volt, hogy kultuszminiszterekre, előbb Klebelsbergre, majd Hómanra épített (ám ez később kétségtelenül megbosszulta magát). A városnak még az is sokat számított, hogy Hómannak „olcsó volt a képviselősege”, nem volt ellenpártja. Hóman idejében itt már csak a „Hóman-párt” létezett.”

Természetesen ennek a kornak sem csupán ünnepei voltak. Szembe kell néznünk a történelmi tényekkel: 1938, a hosszú előkészítés beérett gyümölcse, de korántsem volt bizonyos, hogy a területi revízió és a háború során lehet-e ezeket a gyümölcsöket élvezni. Ma már tudjuk, hogy sok érték elveszett a háborúban, és abban, ami utána következett.

Sokszínnűnek és idillien nyugalmasnak tűnik ez a kor: táncos vacsorák, korzózó fiatalok, rendszeres kirándulások, szenvedélyesen turistáskodó csoportok, békés tarokkpartik, sokasodó rádiók, nagy családi nyaralások, borház és szőlő az Öreghegyen, fürdés a Bányatóban, utazások a „filléres gyorsvonattal”, a társas korszolyázás nagy divatja, ez mind mind jellemző. Aminthogy az is, hogy mindenki a háborúra készül, de a békéről beszél. Ám aki csupán nosztalgiával tekint felé, az gondoljon a következő tényekre is.

1938. március 5-én Darányi miniszterelnök meghirdette a „győri programot”: azaz a fegyverkezésre öt év alatt 1 milliárd pengőt szántak. A harmincas évek végére ezért kezdett a pengő elértéktelenedni.

1938. március 12-13-án megtörtént az „Anschluß”, azaz Ausztria Németországhoz való csatlóása.

1938. április 8-án a magyar országgyűlés megszavazta az első zsidótörvényt, melyet május 29-én hirdettek ki, az Eucharisztikus Kongresszus legátusi miséje napján. (1938. évi XV. tc.)

Horthy kormányzó hivatalos németországi látogatásán, 1938. augusztus 22-én írták alá a bledi egyezményt, a fegyverkezés egyenjogúságáról, melyet azonban a magyarországi kisebbségek helyzetéről való kétoldalú megállapodásoktól tettek függővé, s így sohasem lépett életbe.

1938. szeptember 29-én megszületett a müncheni egyezmény, mellyel a Szudéta-vidéket a Német Birodalomhoz csatolták, és 1938. november 2-án az első bécsi döntés, mely Németország és Olaszország döntőbíráskodásával döntött a csehszlovák magyar határvidékben: a Felvidék magyarlakta területének túlnyomó része visszakerült Magyarországhoz.

Imrédy miniszterelnököt a rendszer történetében először a parlament buktatta meg, úgy, hogy a kormánypárt kihátrált mögüle, és az ellenzékkel szavazott. Súlyal esett a latba a közben kimutatott zsidó dédzsűlő!

Július 6-án Szálasi Ferencet 3 év fegyházra ítélték, de már előtte, június 19-én nyilas gyűlés volt Székesfehérváron is, a Palotai úti Kiss Kálmán féle vendéglőben, „a gyűlésre a fővárosból autókon zöldinges ifjak is érkeztek” írta a Székesfehérvári Friss Újság.

Ez persze csak a történelemlecke, de érdemes elgondolkodni rajta. Talán könnyebb, ha idézzük a hét viccét az „Anschluß” utánról:

„A tanító kérdezi a gyerekeket:

– Mondjátok meg, ki az a híres mérnök, aki a legnagyobb feszültséget csinálta?

– Móricka: Hitler!

– Tanító: Ugyan Móricka, hát hogy csinált volna feszültséget Hitler?

– Móricka: Azért tanító bácsi, mert Franciaországot kikapcsolta, Ausztriát bekapcsolta, Genfben rövdzárlatot, Csehországban pedig magasfeszültséget csinált.”

A modern kor nyitánya

Sokmindennek kezdete volt ez a kor, sok olyannak, amit ma adottságnak tekintünk.

A filmgyártás és a filmnézés hőskora volt. 1931-1938 között 132 nagy játékfilm készült Magyarországon, évente durván 20. A hangos film térhódítása előnyt teremtett a magyarul beszélő filmeknek. Ez a mozibajárás hőskora is: a mozijegy olcsó volt, sok mozi épült Fehérváron is.

Fehérváron a Glória és az Árpád mellett 1938-ban két új mozi is nyílt. Az év közepén bezárt Uránia helyén (az épületet teljesen átalakítva) Gábor Dénes (Gábor Miklós édesapja) nyitotta meg a Rex mozit (utóbb Petőfi) 1938 karácsonyán. A Várkörúton frissen épült Alba mozit Somogyváry Gyula költő szavaival és az *Azúr express* című magyar filmmel nyitották meg.

Kicsit „hazai” sikere volt *Az elcsérelt ember* című filmnek, melyet Gertler Viktor rendezett, s melynek kettős főszerepét Kiss Ferenc, a fehérvári születésű színészfejedelem bravúrosan alakította. Kiss Ferenc a székesfehérvári Felsőkereskedelmibe járt, tanára Vértes József ismerte föl tehetségét. *Az elcsérelt ember* című filmről sikerült és igen megbecsülő kritikát közölt a székesfehérvári kiadású irodalmi és művészeti folyóirat, a VÁR 1938 áprilisi száma Baróti Géza tollából. A Bónyi Adorján regényéből készült filmben Kiss Ferenc alakítását világviszonylatban is elsőrangúnak ítélik.

Érdekesen hatott az akkori modern és a régies együtt: 1938-ban Shvoy Kálmán, a fehérvári püspök testvére véres párbajt vívott politikai ellentétek miatt a Tanyai Újság szerkesztőjével, Back Kálmánt a kardvágás az arcán érte. Ugyanakkor már feltalálták a televíziót és így is nevezték, a budapesti Nemzetközi Vásár nagy szenzációja volt. A Székesfehérvári Friss Újság április 17-ei számában és Képes mellékletében egy londoni bokszmeccs televíziós közvetítéséről számolt be.

A rádiós közvetítések hőskora is volt az 1930-as évek időszaka: sajnos azonban ezek döntően élő közvetítések voltak. Olyannyira, hogy a részben jelzett székesfehérvári közvetítésekből semmi sem maradt meg a Rádió archívumában! A lakklemezre való rögzítés esetleges volt.

A Rádió élén ekkor Kozma Miklós állt, aki 1935-1936-ban belügyminiszter volt. A 10-es huszárezredbeli szerepe és megyebeli birtoka miatt erősen kötődött Fehérvárhoz. Sokat járt itt az ezredgyűléseken és ezredügyekben, szívesen gyarapította a múzeum huszárokra vonatkozó gyűjteményét, Popov Lázáréknál gyakran ebédelt.

A múzeum és a város vezetői tudatosan igyekeztek begyűjteni az 1938-as relikviákat. A Városháza átalakítása kapcsán készült fotók összegyűjtését már 1935-ben kezdeményezték. A Székesfehérvári Szemlében így fogalmazták ezt meg: Dr. Kocsis Iván átadta a városháza lebontott részeinek fényképeit, hogy „*egykor, mint fontos okmányok szerepeljenek a város bájának fokozatos kialakulásában*”. Ebbe a gondolatkörbe illeszkedik az a törekvés is, hogy az ünnepi országgyűlésen használt irókészlet megvásárlásáért szinte elkeseredett küzdelmet folytattak, erre a célra 100 pengő segílyt kértek. Felhívást tettek közzé az amatőr fényképészek körében, az ünnepi év eseményeinek megörökítésére kérték fel őket. Pedig ekkor már 10 hivatásos fényképész dolgozott Székesfehérváron, a legnevesebbekkel, Tóth Károly és a Hege család nevével sok korabeli képen találkozhatunk. Mégsem voltak azonban elegendően a polgári öntudat megörökítésére.

„Székesfehérvár sorsa a polgárság gondolkodásában van.”

Csitáry polgármester népszerűsége a fehérváriak előtt, hivatali kollégái és felettesei előtt is jelentősen növekedett. Szinte bejáratos lett a kormányzóhoz és a miniszterelnökökhöz. Fehérvári ügyekben minden lehetséges bizottságba meghívták.

Aranyplakettet vitt Hothynak, ezüstplakettet Darányi volt miniszterelnöknek és Imrédy miniszterelnöknek. Így ír erről emlékirataiban: „*A kormányzónál harmadizben akkor jártam, amikor a részére készített Szent István emléklakettet átnyújtottam. Ez a plakett az Állami Pénzverdében színaranyból készült, és ha jól emlékezem 1600 pengőt fizettünk érte. Nagyon nagy pénz volt ez akkor!*”

Negyedik alkalommal azért kerestem fel a kormányzót, hogy átadjam részére Sidló: Szent István szobrának bronzból készült kicsinyített mását. Amint emlékezem, ez olyan nehéz volt, hogy alig bírtam az átadásig kézben tartani.

A kormányzó mindkétszer rendkívül kedvesen fogadott, leültetett és hosszasan elbeszélgetett velem.”

Csitáry kitüntetésével „*a nagyarányú építő és városfejlesztési munkát ismerte el és értékelte az államfő, amikor polgármesterünket a Magyar Érdemrend Középkeresztjével tüntette ki*”, „*olyan magas kitüntetéssel jutalmazta polgármesterünket, amit eddig még egy vidéki város polgármestere sem érhetett meg.*” – írta a Székesfehérvári Friss Újság.

A polgármester nagy érdeklődéssel várt előadást tartott a Baross Szövetség Idegenforgalmi és Földügyi csoportjában a Pátria Klubban. Az 1937. március 1-jei előadás tárgya Székesfehérvár tudatos fejlesztése és idegenforgalmi tevékenysége volt. Az előadás szövegét kilenc folytatásban a Székesfehérvári Friss Újság hozta. Az előadásról és a polgármesterről a képes melléklet fényképet is közölt. Csitáry 30 perces előadást tartott Fehérvár ünnepi programjairól a rádióban 1937. április 23-án.

Schmidl Ferenc ugyancsak városfejlesztő munkájáért kapott 1938. szeptember 19-én Signum Laudis-t, s kevéssel utóbb a nagy, egész éves hajtás miatt infarktust. *„Persze, akkor ezt még nem így hívták, csak 1952-ben, a második roham okán mondták az orvosok, hogy az lehetett az első”* – mesélte a lánya.

A fehérvári öntudat igen erősen megőrzött olyan újításokat, melyek innen indultak ki. Ilyen volt ezerszer a már többször emlegetett díszkivilágítás, a „ketrecbe zárt parkok” megnyitása (azaz a parkok kerítésének megszüntetése), vagy a tejpropaganda nap. Schmidl Ferenc hollandiai tanulmányútjáról hozta, sőt továbbfejlesztette a zöld növények megbecsülését. Az ő ízlését tükrözte a közparkokban a sok virágzó növény, az ünnepségeken a zöld délszaki növények, illetve a kedves rajzos tájékoztató táblák alkalmazása.

Ebben a korszakban jött szinte divatba az, hogy Fehérvárért szorgalmas munkával kell tevékenykedni. Molnár Tibor visszaemlékezése szerint mindenki láthatta, hogy *„a polgármester és a mérnöki hivatal szobái világosak a legtovább”*. Csitáry polgármester minden nap, néha kétszer is végigsétált a Belvárosban. Minden hibát észrevett, s azonnal intézkedett is.

Csitáry erényének tudták a szigorú takarékoságot. Molnár Tibor szerint *„a pénzt a város előtt álló nagy feladatokra fogta meg”*. A központi iktatókönyvet minden nap végignézte, minden 20 pengőn felüli összeget vele kellett aláírni.

A polgármester azonban megbecsülte a polgárok takarékoságát és áldozatvállalását is. Nekik mondott köszönetet 1938 elején azért a hat és fél millió pengőért, melyet a város közönsége 1932 óta az ünnepi készülődésre kölcsön felvétele nélkül fordított.

„Szent István városa önmagára eszmélt”

1936-ban, az ünnepi év előkészületeit ecsetelve fogalmazza meg a polgármester: a sok munka *„1938-ra nemcsak méltó keretet fog biztosítani az ünnepségek számára, hanem erős alapokat is rak le a jövő Székesfehérvára számára”*.

Székesfehérvár jelentőségének megnövekedése már 1936-ban érezhető volt. Ekkorra a tanterületi királyi főigazgatóság, az orvoskamara és a tűzrendészeti kerület is székhelyet nyert Fehérváron, melynek hatására az a *„középfokú hatóságok székhelyeiül szereplő 8 város közé”* sorolható.

Már 1937-ben így fogalmaztak a Magyar Városok és vármegyék monográfiája Schneider Miklós–Dr. Juhász Viktor által írott Fejér vármegye című kötetében: *„Az ősi koronázó város trónusában még nem ült olyan népszerű ember, mint Csitáry Emil dr., akit az egész ország a polgármesterek mintaképének tekint.”*

A Mérnökök Országos Szövetsége Székesfehérvárott tartott tanulmányútja tapasztalatait a Városok Lapja hosszú beszámolóban méltatta többek között ezen szavakkal: *„Új reneszánszát éli Székesfehérvár, melyet legelső sorban polgármesterének, Csitáry G. Emilnek köszönhet, akit hatalmas elgondolásaiban, alkotásaiban tökéletes eszközként szolgálnak mérnök munkatársai, Schmidl Ferenc műszaki tanácsos és mérnöki kara.”*

A Szent István halálának 900. évfordulóját ünneplő jubileumi év felkészülése és ünnepségsorozata tanulságosan jól sikerült. Az 1938. évi tartalmas és lélekemelő ünnepségek egyik alkotására, a török uralom alóli felszabadulást ünneplő Medgyessy emlékdomborműre nem véletlenül került a fölírás: *Szent István állja itt mindig a vártát*. Dr. Baróth Ernő visszaemlékezése szerint: *Kisebb vita után dr. Balassa Brúnó mondata került föl a táblára. Őt a benne található germanizmus miatt sem szidta meg egykori tanára, Námesy Medárd, hiszen ekkor Balassa volt a királyi tanterületi főigazgató.*

Demeter Zsófia

Irodalom

1. A dalosverseny versenyiroda 118. számú intézkedési terve. Székesfehérvár Város Levéltára. – 2. A vitézavató tervezete. Székesfehérvár Város Levéltára. – 3. Az országgyűlésre meghívandók listája. Székesfehérvár Város Levéltára. – 4. B. Szabó István–Juhász Viktor–Pallay István–Vétes József: Székesfehérvár és

Fejér megye ipara és kereskedelme Szent István évében. 1938. Székesfehérvár, 1938. – 5. *Balassa Brúnó* (szerk.): Fehérvári iskolahét 1938. Székesfehérvár, 1938. – 6. *Baróti Géza*: Színház és film. VÁR. 1938. április 15. – 7. *Bodnár Gyula* (szerk.): Budapest Székesfőváros iskolai kirándulóvonatai 5. Székesfehérvár. Budapest, 1938. – 8. *Bölyöny József*: Magyarország kormányai 1848–1992. Budapest, 1992. – 9. *Buzinkay Géza*: Kő se mutaja helyét. A királysirok pusztulása. Budapest, 1986. 91. old. – 10. *Csitáry Emil*: A ma problémái a múlt tükrében. Fehér vár. A Székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve. Szerk.: Szarka Géza. 1942. 67–73. old. – 11. Uő.: Székesfehérvár múltja és jelene. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. Szerk.: *Mártonffy Károly*. Budapest, 1940. 150–158. old. – 12. Uő. megnyitóbeszéde a Múzeum város történeti kiállításán. Székesfehérvári Szemle, 1933. 3–4. I. old. – 13. Uő.: Emlékezőim. Árgus 1995. 1., 2., 3. számában. – 14. Uő.: Emlékiratok. Farkas Gábor válogatásában és gondozásában közölte a Fejér Megyei Hírlap 1994. szeptember 17. és 1995. május 17. között 36 folytatásban. – 15. *Csurgai Horváth József*: Cseh István Harcaim című visszaemlékezéséről. Árgus 2000/1. 33. old. – 16. *Demeter Zsófia–Gelencsér Ferenc*: Székesfehérvár anno... Székesfehérvár, 1990. – 17. *Dercsényi Dezső*: Székesfehérvár a magyar műemlékvédelemben. Műemlékvédelem, 1970. 3. szám 135–136. old. – 18. *Dormuth Árpád*: A Múzeumegyesület 25 éve. Székesfehérvári Szemle, 1935. I–II. 5–6. old. – 19. Uő. A Szent István ünnepi hét. Székesfehérvári Szemle, 1933. 3–4., 57–58. old. – 20. Uő.: Adatok a városháza múltjához. Székesfehérvári Szemle, 1937. 18–23. old. – 21. Uő.: Szent István emlékévké a Múzeumegyesületben. Székesfehérvári Szemle, 1938. 2. old. – 22. *Éry K.–Marcsik A.–Nemeskéri J.–Szalai F.*: Embertani vizsgálatok III. Béla és Antiochiai Anna földi maradványán. 150 éve történt. A Szent István Király Múzeum Közleményei. B. sorozat, 49. Székesfehérvár, 1998. 9–15. old. – 23. *Farkas Gábor*: Politikai viszonyok Fejér megyében. 1919–1945. Budapest, 1980. – 24. *Fitz Jenő*: Székesfehérvár és környéke. Székesfehérvár, 1997. – 25. *Gergely Jenő*: Eucharisztikus világkongresszus Budapest, 1938. Budapest 1988. – 26. *Gergely Jenő–Pritz Pál*: A trianoni Magyarország, 1918–1945. Budapest, 1998. – 27. *Glatt Ferenc*: Hóman Bálint és a nemzetiszocialisták összeütközése Székesfehérvárott 1944-ben. Fejér Megyei Történeti Évkönyv, 4. 1970. 181–202. old. – 28. *Hóman Bálint*: Bevezető. Fehér vár. A Székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve, Szerk.: Szarka Géza. 1942. 5–6. old. – 29. *Honvári János* (szerk.): Magyarország gazdaságtörténete. Budapest, 1998. – 30. *Horváth Júlia*: Fényképezés és műtermek Székesfehérváron. Fotóművészet, 1997. 3–4. 57–65. old. – 31. *Ilonczai Nándor*: Városrendezési tervek Székesfehérváron. Városépítés, 1972/5. 10. old. – 32. *Juhász József*: A Múzeumegyesület előterjesztése a Székesfehérváron tartott országgyűlések és koronázások megörökítéséről. Székesfehérvári Szemle, 1936. III–IV. 93–97. old. – 33. *Kéglí Ferenc*: Királyaink fehérvári temetője. Fejér Megyei Szemle, 1987. 1. sz. 13–17. old. – 34. *Kotsis Iván*: A székesfehérvári régi városháza helyreállítása és kiépítése. Klny. A Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye, 1939. 17–18. számából. – 35. Uő. Példák rossz, elrontott, vagy a városképbe nem illő homlokzatok átalakítására, illetve kijavítására. Technika, 1938. 8. szám. 1–5. old. – 36. Uő. Székesfehérvár városképeinek rendezése. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. Szerk.: *Mártonffy Károly*. Budapest, 1940. 170–187. old. – 37. *Kovács Péter*: Alapító szent királyunk és Székesfehérvár. Árgus, 1995/4–5. 28. old. – 38. Uő. Székesfehérvár és Szent István király. Szent István és Székesfehérvár. Székesfehérvár, 1996. 40–49. old. – 39. *Kovács Péter–Szelényi Károly*: Székesfehérvár a koronázó város. Székesfehérvár, 1998. – 40. *Kovalovszky Márta*: Párhuzamos Szent Istvánok. Szent István és Székesfehérvár. Székesfehérvár 1996. 40–49. old. – 41. *Kúthly István*: Szent István király tiszteletét őrző egyházi műemlékeink Székesfehérvárott. Székesfehérvári Szemle, 1938. 56. old. – 42. *Lakatos Dénes*: Székesfehérvár, Szent István király városa. Új Magyar Szalon 1938. március. – 43. Uő. Szent István ünnepségünk. A Ciszterci Rend Székesfehérvári Szent István Gimnáziumának évkönyve. 1938–39. iskolaév. Székesfehérvár, 1939. 17–35. old. – 44. *Láng István*: Székesfehérvár Szent István évi ünnepei. Kézirat a Szent István Király Múzeum Helytörténeti Gyűjteményében. – 45. *Lisztkay Margit*: Látogatás Köröstarcsán. Magyar Iparművészet, 1938. 90–94. old. – 46. *M. A. [Marosi Arnold]*: A 69-esek hősi emléke. Székesfehérvári Szemle, 1931. 6. sz. 1. old. – 47. *Magony Imre*: Székesfehérvár szobrai. Székesfehérvár, 1995. – 48. *Márai Sándor*: Alba Regia ünnepel. Pesti Hírlap, 1938. augusztus 20. – 49. *Marosi Arnold*: A Magyar Nemzeti Múzeum által átengedett faragványok. Székesfehérvári Szemle, 1937. – 50. *Marosi Arnold–Bartucz Lajos–Joachim József–Kiss Dezső*: A székesfehérvári bazilika feltárása. Székesfehérvári Szemle, 1937. 2–18. old. – 51. *Molnár Tibor* emlékei az 1910–1980. évek Székesfehérvárára. 1986. Kézirat. Szent István Király Múzeum Könyvtára. – 52. *Monostori Tibor*: A Csitáry-korszak Székesfehérvár történetében. Magyarság, fehérvári polgárság. Szerk.: *Szalai Károly*. Székesfehérvár, 1996. 135–156. old. – 53. *Moravék Endre* (szerk.): A Szent István emlékévké. Budapest, 1940. – 54. *Nemo [Cseh István]*: Székesfehérvár sorsa. Székesfehérvár, 1929. – 55. Uő.: Székesfehérvár jövője. Székesfehérvár, 1943. – 56. *Pallay István*: Az iparoskör dalárdája. Székesfehérvár és Fejér megye ipara és kereskedelme Szent István évében. Székesfehérvár, 1938. 299–321. old. – 57. *Pallay József*: Mienk ez a művész. Fehér vár. A Székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve. Szerk.: Szarka Géza. Székesfehérvár, 1942. 129–132. old. – 58. *Plavits M. Fremiotta*: „István király árva népe, te is hajts meg homlokod...” A Székesfehérvári Ferenc József Nőnevelő Értesítője az 1937–38. iskolai évről. Székesfehérvár, 1938. 3–7. old. – 59. Uő.: Az alkotó gyermek és a cselekedtető oktatás a tanügyi kiállításon. A Ferenc József Nőnevelő Intézet Értesítője az 1937–38. iskolai évről. Székesfehérvár, 1938. 8–14. old. – 60. *Radics Péter*: A Szent István kultusz ezredéve Székesfehérvárott. História klub füzetek 2. Székesfehérvár, 1988. – 61. *Román András*: Székesfehérvár védett műemléki belvárosa. Városépítés, 1972/5. 15. old. – 62. *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999. – 63. *Sáára Gyula*: Polgármester jelentése az új Városház építés tárgyában. 1912. február 15. Székesfehérvár, 1912. – 64. *Sasvári Edit*: „Vég nélkül tékozlom magam szerle.” Szent István és Székesfehérvár. Szerk.: *Fülöp Gyula*. Székesfehérvár, 1996. 50–56. old. – 65. *Say Géza*: Műemlékvédelem és kulturális vonatkozások a városrendezésben. Városfejlesztés, városrendezés, város-

építés. Szerk.: *Mártonffy Károly*. Budapest, 1940. 546–533. old. – 66. Uő.: Székesfehérvár művészeti feladatai. Fehér vár. A Székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve. Szerk.: *Szarka Géza* 1942. 46–51. old. – 67. *Schmidl Ferenc*: Székesfehérvár városrendezési kérdései. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. Szerk.: *Mártonffy Károly*. Budapest, 1940. 159–169. old. – 68. Uő.: Városszépítés. Fehér Vár. A székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve. Szerk.: *Szarka Géza*. 53–63. old. – 69. *Schneider Miklós–Juhász Viktor* (szerk.): Fejér vármegye. Magyar Városok és Vármegyék Monográfiája. Budapest, 1937. – 70. *Shvoy Kálmán* titkos naplója és emlékirata. 1918–1945. Budapest, 1983. – 71. *Szakály Ernő–Entz Géza*: István király szarkofágja. IKMK. A. sor. 11. Székesfehérvár, 1969. – 72. *Szarka Géza–Láng István*: Székesfehérvár ünnepi éve. 1938. Székesfehérvár, 1939. – 73. *Szarka Géza*: Székesfehérvár szellemi arca. Fehér vár. A Székesfehérvári Vörösmarty Társaság Évkönyve. Szerk.: *Szarka Géza*. 1942. 12–15. old. – 74. Székesfehérvár. Ismertetés és program a városba érkezők számára. – 75. *Tatár Dezső*: A város védett műemléki jelentőségű területe. Műemlékvédelem. 1970. 143. – 76. *Varga József*: Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós? Budapest, 1991.

Az erdélyi főnix

350 esztendeje született Misztótfalusi Kis Miklós

Háromszázötven éve, 1650-ben született Misztótfalusi Kis Miklós, a nyomdász és betűmetsző, akinek a *Maga személyének, életének és különös tselekedeteinek Mentsége* című, páratlan vihart és országos botrányt okozó művét Kolozsváron a református egyház máglyahalálra ítélte. A mű összes példányát nyilvánosan el kellett égetnie a szerzőnek, a benne foglalt állításokat írásban vissza kellett vonnia, a visszavonást saját költségén ki kellett nyomtatnia ingyenes osztogatás céljából.

Ki volt az az ember, akinek gondolatai, kinyomtatott szavai annyira veszedelmesek voltak, hogy el kellett égniük?

1680 őszén egy szegényes külsejű külföldi fiatalember kopogtatott az amsterdami Bloemgrache egyik módos polgárházának kapuján, ahol *Blaeu*, a legnagyobb hollandiai nyomda vezetője lakott. Elmondta, hogy Misztótfalusi Kis Miklós a neve, erdélyi magyar, szegény sorsú szülőktől származik, a nagyenyedi kollégiumban tanult, és háromévi fogarasi tanítóskodás után azért jött Hollandiába, hogy nyomdászmesterséget tanuljon. A híres mester – 200 tallér félévi tandíj fejében – elvállalta Misztótfalusi oktatását. Lakásról és élelemről, de a szükséges szerszámokról is magának kellett gondoskodnia.

Misztótfalusi sokat éhezett és még többet dolgozott az amsterdami évek alatt. Megtanulta a betűöntést, és egy év múltán már azzal dicsekedhetett, hogy százezer latin és héber betűt öntött, sőt *Blaeu* vele javíttatta a saját matricáit is. Célja egy olyan magyar nyelvű biblia kiadása volt, mely szép is, olcsó is, és melyhez minden szegény erdélyi ember hozzájuthat, akik az olvasást többnyire a bibliából tanulták meg ebben az időben. Háromévi kemény munka és tanulás után nekikezdhetett a magyar nyelvű biblia kiadása előkészületeihez. Mivel a nagyenyedi kollégiumban alapos filológiai és teológiai képzettséget szerzett, képes volt arra, hogy a biblia eredeti szövegét, holland és német fordításait és az eddigi magyar fordításokat egybevesse. Misztótfalusi volt az első, aki a különféle nyelvű bibliakiadások összehasonlítása nyomán rájött, hogy *Károli Gáspár* fordításában több szó, sőt szakasz kimaradt, helyenként hibás a fordítás és emiatt következetlen a helyesírás. Ezeket igyekezett kijavítani.

Erdélyben hatalmas felháborodást váltott ki a hír, hogy Misztótfalusi a bibliát javíttatja, hiszen annak szövegén bármilyen csekély mértékben változtatni annyi, mint a szentírást meghamisítani, vallották az egyházi előjárók. Megvonták tőle a bizalmat és a csekély összegű ösztöndíjat is. Misztótfalusi 1683 őszén úgy döntött; saját költségén adja ki a javított szövegű magyar bibliát. „Hozzáfogok én, szegény legény lévén, és megmutatom, hogy egy szegény legénynek szives devociója többet teszen, mint egy országnak immel-ámmal való igyekezeti.”

A kiadvány költségeit a saját munkájával teremtette meg. Nappal a biblia nyomtatásával foglalkozott, éjjel mások számára betűket metszett. Kis nyomdát bérelt, magyarul tudó szedőket fogadott és kétévi megfeszített munka után 1685 pünkösdjén megjelenhetett a javított szövegű, zsebformátumú, apró Elzevir betűkkel nyomtatott új magyar biblia, Magyarország és